

บทที่ ๔

วิเคราะห์อริยมรรคมืองค์ ๘ เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม

การรู้แจ้งเรื่องหลักกรรมและ สังสารวัฏเป็นเสมือนกุญแจดอกสำคัญที่จะไขไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องมีผลเป็นความสุข มีประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น และทำให้ตระหนักถึงความหมายและคุณค่าของชีวิต ในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ (๑)การหลุดพ้นจากกรรม (๒) อริยมรรคมืองค์ ๘ ในฐานะเป็นมัคคสมังคีธรรมเพื่อการหลุดพ้นจากกรรม (๓) อริยมรรคมืองค์ ๘ ตามแนวปฏิจาสัมปทาเพื่อการหลุดพ้นจากกรรม (๔) วิเคราะห์อริยมรรคมืองค์ ๘ ตามแนวไตรสิกขาเพื่อการหลุดพ้นจากกรรม ทุกครั้งที่สัมผัสสัมปชัญญะ รู้กาย เวทนา จิต ธรรม ขณะนั้น มรรค๘ ทำงานตัดวงจรกิเลส กรรม วิบาก(วัฏฏะ 3) ไปขณะหนึ่งอาการอย่างนี้เรียกว่าดับกรรม เมื่อไร้สัมผัสสัมปชัญญะ ก็ทำกรรมกันอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นกรรมทางกายวาจา หรือใจ ทั้งกรรมดี กรรมชั่ว หรือกรรมระดับมหัคคตะ (อาเนญชาภิสังขารหรืออุปमान) ก็ล้วนพาให้หมุนวนอยู่ในวัฏฏะอย่างไม่รู้จบความสัมพันธ์ของกรรมกับกิเลส นั้น ก็เป็นไปตามหลักไตรวัฏฏ์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น คือ มนุษย์แต่ละคนต้องตกอยู่ในวงจรแห่งวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก หมายความว่ามนุษย์ทุกคนมีกิเลส เมื่อมีกิเลสการกระทำของคนมีกิเลสทั้งดีและชั่วจัดเป็นกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมต้องมีวิบาก คือ ผลของกรรมนั้นด้วยเสมอ จิตของคนเรามีอวิชชาเป็นกิเลสพื้นฐาน ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เมื่อจิตถูกสิ่งเร้ากระทบทำให้กิเลสฟุ้งขึ้นมาปรุงแต่งจิตให้เกิดการรับรู้ต่อสิ่งเร้านั้น โดยเริ่มจากมโนกรรม แล้วทำกรรมต่อทางกายและใจ กิเลสที่ฟุ้งขึ้นมา หากเป็นโลภะ โทสะ โมหะ ก็จะเป็นสาเหตุให้เกิดอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) หากเป็นอโลภะ อโทสะ อโมหะ ก็จะเป็นสาเหตุให้ทำกุศลกรรม (กรรมดี) ผัสสะเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดกรรม เมื่อทำกรรมไม่ว่าชั่วหรือดีย่อมมีผล คือวิบาก เมื่อรับผลเกิดความรู้สึกนึกคิดชอบไม่ชอบต่อผลนั้นตามแรงผลักดันของกิเลสแล้วลงมือกระทำกรรมต่อ ได้รับผลของกรรม (วิบาก) ทำให้เห็นได้ว่า ชีวิตของคนเราวนเวียนอยู่กับการ คิด ทำ รับผล หรือ วัฏฏะ ๓ อันหมายถึง กิเลส กรรม วิบาก ตลอดเวลา บทบาทของกรรมในฐานะเป็นตัวชีวิตของกิเลส

กรรม หมายถึง สภาวะที่สัตว์ทั้งหลายกระทำ สภาวะนั้นแล ชื่อว่า กรรม “กรรม” แปลว่าการกระทำ มีความหมายกลางๆ ใช้ได้ทั้งในทางดีและทางไม่ดี ถ้าเป็นกรรมดีเรียกว่า กุศลกรรม กรรมไม่ดีเรียกว่า อกุศลกรรม

กรรมในความหมายอย่างแคบ ผลที่จะเกิดจากการกระทำนั้นๆ เป็นการ กระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ มี ๒ อย่าง คือ

๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โสกะ โทสะ หรือโมหะ

๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี, การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญาส่งเสริมคุณภาพชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ

การกระทำที่จัดเป็นกรรมนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจ การกระทำที่ปราศจากเจตนาไม่จัดว่าเป็นกรรม เรียกว่า กิริยา คือ เป็นอาการสักแต่ว่ากระทำ ไม่ก่อให้เกิดผลดีผลชั่วในทางศีลธรรมแก่ผู้กระทำ ฉะนั้นจึงไม่รวมถึงการกระทำที่เกิดขึ้นโดยปราศจากความจงใจซึ่งอาจมีผลเสียหายแก่บุคคลหรือสัตว์อื่น เมื่อการกระทำมีทั้งดีและชั่ว บุคคลจึงควรระมัดระวังไม่กระทำการใดๆ อันเป็นเหตุให้เกิดผลชั่ว หลักการตรวจสอบเบื้องต้นสำหรับปุถุชน คือ ไม่กระทำเหตุอันทำให้กรรมไม่บริสุทธิ์ที่เรียกว่า กรรมกิเลส

กรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาของคนที่ยังมีกิเลส ซึ่งยังมีการให้ผล แบ่งออกได้เป็น ๓ ทาง คือ กายกรรม (การกระทำทางกาย) วจีกรรม (การกระทำทางวาจา-พูด) และมโนกรรม (การกระทำทางใจ-ความคิด) กรรมทั้ง ๓ มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว

คำว่า กรรมนี้ ถือเอาตัวเจตนาเป็นใหญ่ จึงจะจัดว่าเป็น “กรรม” แต่ถ้าเป็นการกระทำหรือการเคลื่อนไหวที่ไม่มีเจตนา ภาษาวรรณตามหลักพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็น “กิริยา” เช่น ชุดหลุมพราดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ชุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม แต่ถ้ารู้ชุดบ่อน้ำที่ตนชุดอยู่ในที่คนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วละเลย มีคนตกลงไปตายก็ไม่พินเป็นกรรม” ส่วนพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสแล้ว กระทำสิ่งใดไม่มีเจตนาด้วยกิเลสตัณหา การกระทำก็จัดเป็นกิริยา ส่วนการกระทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา นั้น ผลเกิดขึ้นเรียกว่าผลกรรมหรือวิบาก ถ้าเรียกให้ถูกต้องก็คือวิบากของกรรม รวมความว่า กรรมให้ผลเป็นวิบาก

ตามหลักปัจจุสมุปบาท กรรมทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นกุศล (บุญญาภิสังขาร) หรือเป็นบาป (อนุบุญญาภิสังขาร)การกระทำอันใดก็ตามซึ่งถ้าหากเกิดจาก “กิเลส” ก็ถือว่าเป็นบาป หรือเป็นการกระทำที่ผิด เพราะในเมื่อเราทำตามกิเลส ปลดปล่อยให้กิเลสบังคับเราได้ทุกครั้งที่ทำด้วยกิเลส นั้น วิบากของกิเลสจะต้องเกิดขึ้นในสันดานเสมอ และผลในภายนอกที่จะเกิดขึ้นนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับเหตุอีก ๔ อย่าง คือ คติ อุปติ กาละและ ปโยคะ เหมือนกับเมื่อเราปลูกข้าว ซึ่งถ้าการปลูกนั้นถูกต้องตามวิธีธรรมชาติ ก็ต้องได้ข้าวอย่างแน่นอน เช่น ทำนาได้ข้าวดี ได้ข้าวมาก แต่ไม่มีคนซื้อ

เราก็ไม่อาจจะได้เงินจากการมีข้าว อย่างนี้เป็นต้นอย่ามัวแต่หนีกรรม แก้กรรม ตัดกรรมอยู่เลย หันมาดับกรรมตามวิธีของพระพุทธเจ้าดีกว่า ไม่มีมนุษย์หน้าไหนหนีพ้นทั้งนั้น ตราบใดที่ยังไม่เป็นอิสระจากดีและชั่ว การดับเหตุแห่งกรรมให้ดับสูญนี้ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก คือ หลักของ “อริยมรรคมีองค์ ๘” พระพุทธเจ้าทรงตรัสรับรองว่าเป็น “กรรมอันนำไปสู่ความหมดสิ้นไปแห่งกรรม” เช่น สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ เป็นต้น หลักการแก้กรรมด้วยมรรคมีองค์ ๘ จึงถือเป็นเคล็ดหลักการสูงสุด ที่ผู้ปฏิบัติต้องประพฤติปฏิบัติตลอดเวลา กรรมเก่าก็จะค่อยๆ จางหายลงไป กรรมใหม่ก็จะไม่เกิดขึ้น จนกระทั่งไม่เหลือกรรมใดๆ ให้รับ หมดอายุขัย และเข้าสู่พระนิพพานในที่สุด ดังนั้น การใช้หลัก “สัมมา” ในสิ่งที่กระทำทุกสิ่ง ทุกเรื่อง คือ แนวทางที่ไม่เป็นโทษต่อตนเองและส่วนรวม จึงเป็นแนวทางที่ลดทอนกรรมได้ดีที่สุด ตราบเมื่อเวลาผ่านไป กรรมก็ลดทอนเบาบางลงจนเหลือแต่เพียงเศษกรรม และเมื่อสิ้นอายุขัยก็จะไม่เหลือเชื้อกรรม เชื้อเกิดแห่งชาติภพใหม่อีก นั่นเอง

๔.๑ วิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ ในฐานะเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว

ผู้วิจัยขอล่าวถึง การหลุดพ้นจากกิเลส ต่าง ๆ ที่จะพึงละให้ขาดไป กิเลสในหมวดนี้ จำแนกไว้เป็น ๑๐ อย่าง เรียกว่า **สังโยชน์** แปลว่า เครื่องผูกพันอย่างพร้อมพรั่ง เครื่องผูกพันทั้ง ๑๐ นี้ ผูกพันคนหรือสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในโลก ถ้าตัดเครื่องผูกพันเหล่านี้ออกเสียได้จิตก็จะค่อย ๆ หลุดออกไปจากภาวะวิสัยของชาวโลกตามลำดับ เมื่อตัดได้หมดก็ถือว่าจิตหลุดออกไปสู่ความอยู่เหนือโลก เป็นโลกุตตรภูมิโดยสมบูรณ์ในกิเลสชั้นละเอียดที่ผูกพันคนเรา ๑๐ ประการนี้ประการแรกเรียกว่า **สักกายทิฐิ** แปลว่าความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของตน ได้แก่ความเข้าใจผิดหรือสำคัญด้วยอุปาทาน เช่นคิดว่า “ตัวเรา” มีอยู่ นั่นแหละคือความสำคัญผิดในที่นี้โดยที่คนเราทั่วไปไม่รู้จักอะไรมากไปกว่าร่างกาย และจิตที่เนื่องอยู่กับร่างกายจึงเหมาเอาของ ๒ อย่างนี้เป็นตัวตน โดยมีความเข้าใจว่ากายพร้อมทั้งจิตนี้เป็นตัวตนเป็นข้าพเจ้า สัญชาตญาณว่ามีตัวเรานี่เอง เป็นไปหนักแน่นมากถึงกับใคร ๆ ก็ยอมคิดว่ามีตัวตนของตนอยู่ทั้งนั้น เพราะเป็นมูลฐานที่ทำให้ชีวิตทรงอยู่ได้ ทำให้รู้จักป้องกันตัว ทำให้แสวงหาอาหาร หรือสืบพันธุ์ เป็นต้น แต่ที่เรียกว่า สักกายทิฐิในที่นี้ ประสงค์เอาเพียงชั้นหยาบ ๆ ที่เป็นเหตุให้ เห็นแก่ตัวจัด ถือเป็นกิเลสตัวแรกที่จะต้องละให้ได้ก่อนตัวอื่น ๆ สังโยชน์ข้อที่ ๒ เรียกว่า **วิจิกิจฉา** หมายถึงความสงสัยเป็นเหตุให้ลังเลไม่แน่ใจ ส่วนใหญ่ที่สุดประสงค์เอาความสงสัยในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ดังเล เพราะไม่รู้จริง เช่นสงสัยว่าเรื่องนี้มันอย่างไรกันแน่ การปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์ มันเป็นของที่เหมาะสมแก่ตนหรือไม่ ? ทำได้หรือไม่ ? มันดีกว่าสิ่งอื่นจริงหรือไม่ ? ทำได้จริง ๆ หรือเปล่า ?

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ตรัสรู้ถูกต้องจริงหรือ? เป็นบุคคลที่หลุดพ้นจากความทุกข์จริงหรือ? คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ จะนำไปสู่ความดับทุกข์จริงหรือ? พระอริยสงฆ์ปฏิบัติพ้นทุกข์ได้จริงหรือ? มูลเหตุของความล้มเหลวก็คือ ความไม่รู้อันได้แก่วิชา เหมือนกับปลาที่เคยอาศัยอยู่ แต่ในน้ำถ้าใครเล่าให้ฟังถึงเรื่องบนบกมันคงไม่เชื่อ ถ้าเชื่อก็เชื่อครึ่ง ไม่เชื่อครึ่ง คนเราที่จมอยู่ในกามารมณ์ก็เหมือนกัน เคยชินกับกามเหมือนปลาอยู่ในน้ำ เมื่อพูดถึงเรื่องอยู่เหนือกาม เหนือโลก ก็เข้าใจไม่ได้ ที่เข้าใจได้บ้างก็ยังลังเลความรู้สึกฝ่ายต่ำมีอยู่ในสันดาน ส่วนความรู้สึกฝ่ายสูงนั้นเพิ่งจะก่อรูปขึ้นใหม่ การโต้แย้งกันระหว่างความรู้สึกฝ่ายสูงกับฝ่ายต่ำนั้นแหละ คือการลังเล ถ้ากำลังใจไม่เพียงพอ ความรู้สึกฝ่ายต่ำมักชนะ วิจิกิจฉาหรือความลังเลในความดี เป็นของมีประจำอยู่ในคนทุกคนมาตั้งแต่เกิด คนที่ได้รับการอบรมมาผิด ๆ อาจจะมีมากขึ้น จะต้องพิจารณาให้เห็นโทษของความลังเลใจ ซึ่งมีอยู่ในการงาน มีอยู่ในชีวิตประจำวัน จนเป็นผู้ไม่อาจมั่นใจในความดี ความถูกต้อง หรือความพ้นทุกข์เป็นต้นที่นี้มาถึงสังโยชนข้อที่ ๓ เรียกว่า **สิลัพพตปราคาส** แปลว่า การจับฉวยศีลและวัตรผิดจากความมุ่งหมายที่ถูกต้อง โดยใจความก็คือ การติดแน่นยึดมั่นในสิ่งที่ตัวเคยประพฤติปฏิบัติมาด้วยความเข้าใจผิด ส่วนมากเกี่ยวกับลัทธิประเพณี ตัวอย่างเช่น การเชื่อพิธีไสยศาสตร์และการปฏิบัติทางไสยศาสตร์ต่าง ๆ นับเป็น สิลัพพตปราคาสโดยไม่ต้องสงสัยแม้ในเรื่องของพระพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติไปด้วยความเข้าใจผิดว่าจะเกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์ เกิดฤทธิ์อำนาจมาคุ้มครองเราได้ อย่างนี้ก็เป็นกรปฏิบัติโดยหวังผลผิดทางและไร้เหตุผลอยู่นั่นเอง ตัวอย่างเช่นการสมათานศีล หรือประเพณีพรหมจรรย์ซึ่งที่แท้ก็เพื่อกำจัดกิเลส แต่ถ้าไปเข้าใจว่าจะทำให้เกิดอำนาจขลังศักดิ์สิทธิ์ แล้วใช้ความขลังนั้นตัดกิเลสได้ อย่างนี้ก็เป็นความยึดถือซึ่งผิดความมุ่งหมายเดิม การปฏิบัติอย่างเดียวกันแท้ ๆ แต่ถ้าเข้าใจผิด โดยยึดมั่นในทำนองไร้เหตุผล หรือเห็นเป็นของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์ไปแล้วก็เป็นสิลัพพตปราคาสไปทั้งสิ้นแม้ที่สุตสมათานศีล ปฏิบัติสิกขาบท ด้วยความคิดว่าตนจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ อย่างนี้ก็ไม่ต้องสงสัยเลย ย่อมเป็นการจับฉวยศีลและวัตร ผิดความมุ่งหมายของพุทธศาสนาไป ทำให้การรักษาศีลและพรหมจรรย์ของตนเศร้าหมองเพราะว่าความมุ่งหมายของพระวินัยนั้น ก็เพื่อกำจัดกิเลสในส่วนหยาบ ๆ ทางกายและวาจาเพื่อให้เป็นรากฐานของสมาธิและต่อไปถึงปัญญาเป็นลำดับ ๆ ไปหาไข่มุ่งหมายเพื่อให้ไปเกิดในสวรรค์ไม่ นี่ได้ชื่อว่า ทำศีลของตนให้สกปรกเศร้าหมองไปด้วยความยึดถือที่ผิด ด้วยอำนาจของความคิดที่ผิด เรื่องให้ทานก็ดี เรื่องรักษาศีลก็ดี เรื่องเจริญสมาธิภาวนาก็ดี ซึ่งถ้าทำไปด้วยความสำคัญผิดต่อความมุ่งหมายที่แท้จริงของการกระทำเหล่านั้นแล้ว จะต้องเป็นการกระทำนอกกลุ่มนอกทาง ของพระพุทธศาสนาทั้งนั้น ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่าแม้การปฏิบัติในวงของพุทธบริษัทเรา ถ้าทำไปด้วยความสำคัญผิดจนกิเลส

ค้นหาเข้าครอบงำ เช่นหวังในทางหลังทางศักดิ์สิทธิ์เมื่อได้แล้ว ก็จะกลายเป็นสืลัพตปรามาสไป แม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ชาวบ้านเราชอบทำกันอยู่ทั่ว ๆ ไป เช่นการสวดมนต์ทำบุญบ้านหรืออะไรก็ตาม จะต้องเอาข้าวสุกและสำหรับควหาวนชุดหนึ่ง มาตั้งไว้หน้าพระพุทธรูปเป็นทำนองเช่น วิญญาณพระพุทธรเจ้า หรือเป็นการถวายข้าวพระ เชื่อกันว่าวิญญาณของพระพุทธรเจ้า จะได้ฉันข้าวที่จัดทำมาถวายถ้าทำด้วยความรู้สึกหรือเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็ยอมเป็นการปฏิบัติผิตความมุ่งหมายเต็ม ๑๐๐ เปอร์ เซ็นต์ โดยไม่ต้องสงสยกิเลส ๓ อย่างในพวกเรา คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสืลัพตปรามาสนี้ ถ้าละได้เด็ดขาดลงไปจริง ๆ ก็เรียกว่าได้ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิอันดับที่หนึ่ง คือ เป็นพระโสดาบัน ไปแล้วการละกิเลส ๓ ประการนี้ได้เด็ดขาด ไม่ควรดูเป็นของยากเลย เพราะกิเลสทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นของป่าเถื่อนที่คนป่าเถื่อนเขาถือกัน เป็นของสำหรับคนป่าเถื่อนที่ไร้ความเจริญ คนที่เรียกว่ามีการศึกษาดีหรือเจริญแล้ว ไม่ควรจะมีของ ๓ อย่างนี้ถ้ายังมีอยู่ก็ต้องถือว่าจิตใจของคนนั้นยังป่าเถื่อนอยู่ ผู้ใดละกิเลส ๓ ประการนี้ได้จึงจะเป็นอริยชนได้ ถ้ายังละไม่ได้ก็ยังเป็นคนโง่เขลา เป็นคนหลงหรือที่เรียกอย่างดีที่สุดว่า ปุถุชน แปลว่าคนที่มัวปิดบังลูกตาหนาที่บปฏุ แปลว่าหนา ปุถุชน จึงแปลว่าคนหนาคือหนาด้วยเครื่องปิดบังลูกตาแห่งปัญญาเมื่อบุคคลใดละกิเลส ๓ ประการนี้ได้ ย่อมจะมีจิตใจที่เริ่มอยู่เหนือความผูกพันของโลก เพราะกิเลสทั้ง ๓ นี้ เป็นเครื่องผูกพันจิตใจให้ติดอยู่กับโลก เป็นความโง่เขลาที่ปิดบังความจริง และผูกพันจิตใจให้คนติดอยู่กับโลก ครั้นเมื่อละได้ ๓ ขั้นก็เหมือนกับเพิกถอนสิ่งที่ผูกพันหรือปิดบังเสียได้ ๓ อย่าง จึงหลุดลอยขึ้นอยู่เหนือโลกในระดับที่หนึ่งแล้วเรียกว่าพระอริยเจ้าในอันดับแรกจัดไว้เป็นโลกุตตรภูมิอันดับแรกเรียกบุคคลนั้นว่าเป็น **พระโสดาบัน** คือ ผู้แรกถึงกระแส แห่งพระนิพพาน คือ จะถึงนิพพานในอนาคตแน่ ๆ โลกุตตรภูมิอันดับที่ ๒ นั้นท่านหมายถึงการละเครื่องผูกพัน ๓ อย่างที่กล่าวหมดสิ้นไปแล้วและยังสามารถทำโลภะโทสะ โมหะบางส่วน ให้จางไปอีก จนถึงกับมีจิตใจสูงมีความผูกพันอาลัยอยู่ในกามภพแต่เพียงเล็กน้อยที่สุด ถือกันว่าจะเวียน วนสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว จึงได้ชื่อว่า **พระสกิทาคามี** ตอนนี้ควรทำความเข้าใจคำว่า **พระโสดาบัน** เสียก่อนจะช่วยให้เข้าใจคำว่า **สกิทาคามี** ง่ายขึ้น คำว่า "โสดาบัน" แปลว่าผู้แรกถึงกระแส ถ้าถามว่ากระแสแห่งอะไร ? ก็ตอบว่ากระแสแห่งนิพพานนั่นเอง พระโสดาบันเป็นผู้ถึงเพียงกระแส แสของนิพพานยังไม่ถึงตัวนิพพาน กระแสนี้คือเกลียวที่ไหลไปสู่นิพพาน กระแสของนิพพานย่อมมีความลาดเอียงไปทางนิพพาน เหมือนอย่างลำแม่น้ำที่มีความลาดเอียงไปสู่ทะเล ถ้าจิตตกไปในกระ แแสนี้แล้ว แน่นนอนย่อมไปถึงนิพพานการถึงกระแสนี้หมายความว่า จะต้องบรรลุนิพพานแน่ ๆ ในอนาคตแต่อาจจะยังอีกหลายเวลา เอาแต่ใจความว่าจะต้องถึงนิพพานอย่างแน่อน ส่วนพวกที่ ๒ ที่เรียกว่า สกิทาคามีนั้น ใกล้เคียงนิพพานยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จนถึงกับมีอาลัยเหลืออยู่น้อยในความเป็นอยู่ในโลกนี้ ถ้าจะ

กลับมาสู่อารมณ์แบบมนุษย์อีกก็เพียงคนเดียว เพราะโลภะ โทสะโมหะ เบาทบลงมากแต่ยังไม่หมดไปโดยสิ้นเชิง อันดับที่ ๓ เรียกว่า **พระอนาคามี** พระอริยบุคคลชั้นนี้นอกจากจะละกิเลสขั้นต้นได้อย่างพระสกิทาคามีแล้วยังละสังโยชนข้อที่ ๔ ที่ ๕ ได้อีกด้วย สังโยชนข้อที่ ๔ เรียกว่า **กามราคะ** ข้อที่ ๕ เรียกว่า **ปฏิฆะ** กามราคะนั้นหมายถึงของรักของใครที่พระโสดาบันและพระสกิทาคามีละไม่หมด ยังมีความพอใจในของรักของใคร่เหลืออยู่ทั้ง ๆ ที่ท่านละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสได้แล้ว แต่ก็ไม่สามารถละความติดในกามราคะได้ทั้งหมด ยังเหลืออยู่เป็นบางส่วนแต่พอมาถึงอันดับที่ ๓ คือพระอนาคามีนี้ท่านย่อมละออกได้หมดไม่มีเหลือ ส่วนกิเลสที่เรียกว่า ปฏิฆะ (ความรู้สึกโกรธหรือความขัดเคืองใจ) พระสกิทาคามีล้างออกไปได้เป็นส่วนมาก เหลืออยู่เพียงความหงุดหงิด ความขัดข้องอยู่ภายใน ส่วนพระอนาคามีนั้น เอาออกได้หมดจึงเรียกว่า ผู้ละกามราคะและปฏิฆะได้ ที่เรียกว่า **กามราคะ** หรือการติดความพอใจในกามนั้นได้อธิบายไว้อย่างมากแล้วในเรื่องกามุปาทาน กิเลสนี้เป็นสิ่งที่เกิดประจำอยู่ในใจ อยู่อย่างเหนียวแน่นราวกะวามันแนบสนิทเป็นเนื้อเดียวกัน ยากที่จะเข้าใจได้ ยากที่จะล้างออกได้สำหรับคนธรรมดา สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ จะเป็นรูป เสียง กลิ่นรสสัมผัส ชื่นไหน ประเภทไหน ลักษณะอย่างไรก็ตาม ก็เรียกว่ากามทั้งนั้น ความที่จิตยังติดอยู่ด้วยความพอใจในสิ่งที่รักใคร่เช่นนี้เรียกว่า **กามราคะ** ได้ทุกวิถีทาง ที่เรียกว่า **ปฏิฆะ** นั้น เป็นความกระตือรือร้นแห่งจิตที่รู้สึกไม่พอใจ ถ้าพอใจก็จัดเป็นกามราคะ ไม่พอใจจึงจะเป็นปฏิฆะ ความรู้สึกส่วนมากของคนเรามีอยู่อย่างนี้ ปฏิฆะอาจจะเกิดได้แม้ต่อสิ่งที่ไม่มีวิญญาณ และถ้ามากไปกว่านั้น ไม่พอใจ แม้แต่สิ่งที่ทำเองหรือสิ่งที่เกิดขึ้นในใจเอง ส่วนที่มีอาการโกรธเกลียด พยาบาทคนอื่นนั้น เป็นปฏิฆะที่รุนแรงเกินไป ซึ่งพระอริยบุคคลขั้นต้น ๆ กว้านี้ก็พอจะละได้ตามสมควร ที่เหลืออยู่สำหรับให้พระอริยเจ้าขั้นที่ ๓ ละ นี้หมายถึงความกระเพื่อมแห่งจิตชั้นละเอียด จนบางทีไม่ปรากฏอะไรออกมา เป็นความขุ่นอยู่ข้างใน ดูสีหน้าจะไม่ทราบ ว่ามีความไม่พอใจอยู่ข้างในเป็นต้น เช่น ความหงุดหงิด รำคาญ ขัดใจในคนหรือสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปตามปรารถนา ถ้าผู้ใดละปฏิฆะทุกชนิดได้สิ้นเชิงท่านทั้งหลายลองคิดดูว่าจะอยู่ในฐานะที่น่าบูชาสักเพียงไร หรือเป็นบุคคลพิเศษสักเพียงไร กิเลสทั้ง ๕ ข้อที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านจัดไว้ว่าเป็นขั้นต่า นับตั้งแต่สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะจนถึงปฏิฆะ พระอริยบุคคลประเภทที่ ๓ ละได้หมด เพราะไม่มีกามราคะเหลืออยู่เลย พระอริยเจ้าประเภทนี้จึงไม่เวียนมาสู่กามภพอีกต่อไป เป็นเหตุให้ได้นามว่า **อนาคามี** แปลว่าผู้ไม่มีการกลับมาอีก มีแต่จะรุดหน้าสูงขึ้นเป็นพระอรหันต์และนิพพาน หรือในภาวะอื่นที่ไม่เกี่ยวกับกามคือภพของรูปพรหมอันดับปลาย ๆ ส่วนกิเลสที่ยังเหลืออีก ๕ อย่างข้างปลายนั้นพระอริยบุคคลประเภทที่ ๔ คือพระอรหันต์ จึงจะละได้ทั้งหมดทั้งสิ้น กิเลสถัดไปอีก คือ รูปราคะ อัน

เป็นสังโยชน์ข้อที่ ๖ นั้นหมายถึงความรักใคร่ ความพอใจในความสุขที่เกิดขึ้นมาจากอุปสมภาติ เหมือนที่เป็นแก่พวกโยคีที่เพ่งรูปเป็นอารมณ์ พระอริยเจ้า ๓ ชั้นแรก ยังไม่สามารถละความสุข ความพอใจที่เกิดจากรูปฌานได้แต่จะถอนได้ในเมื่อเลื่อนมาถึงพระอริยเจ้าชั้นสุดท้ายคือ **พระอรหันต์** ทั้งนี้ก็เพราะความสงบสุขเยือกเย็น อันเกิดมาแต่รูปบริสุทธิก็มีรสชาติที่จับอกจับใจ จนถึงกับพอจะเรียกได้ว่าเป็นพระนิพพานชนิดรองก่อน เป็นพระนิพพานล่วงหน้าแล้วมีรสอย่างเดียวกัน หรือทำนองเดียวกับรสของพระนิพพานที่แท้จริงหากแต่เป็นเรื่องชั่วคราว เป็นเรื่องที่เป็นไปในระหว่างที่กิเลสสงบบ้าง เพราะอำนาจของฌาน ไม่ใช่กิเลสสูญหายเหือดแห้งไปจริง เมื่อหมดกำลังของฌาน กิเลสก็กลับมาปรากฏอีก ขณะที่กิเลสสงบ ระวัง อยู่ด้วยอำนาจของฌาน จิตนี้ก็ว่างโปร่งเป็นอิสระ มีรสชาติคล้ายกันกับรสของนิพพานที่แท้จริงเหมือนกันฉะนั้น จึงเป็นสาเหตุให้หลงติดได้เหมือนกัน บางยุคเคยบัญญัติว่าเป็นนิพพานกันมาแล้ว กิเลสอันละเอียดข้อที่ ๗ ที่เรียกว่า อรูปราคะ นั้นหมายถึงความพอใจติดใจในความสุขที่เกิดขึ้นมาแต่อุปสมภาติเป็นเรื่องคล้ายกับข้อที่ ๖ ผิดกันแต่ว่าขั้นนี้จะละเอียดประณีตขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งการเจริญฌานโดยมีสิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์สำหรับเพ่ง นั้นย่อมได้ความสงบที่เนื่องอยู่กับรูปนั้น ๆ เพราะฉะนั้นจึงหยابกว่าการเจริญฌานอันกำหนดเพ่งสิ่งที่ไม่มียุข เช่น อากาศหรือความว่างเปล่ามาเป็นอารมณ์ ได้ผลเป็นความสงบเยียบสุขุม ลึกซึ้งกว่าความสงบที่เป็นรูปฌาน ท่านจึงจัดไว้ในลำดับหลังจากรูปฌานและเรียกว่า อรูป ความพอออกพอใจติดใจในความสุขสงบชนิดนี้เรียกว่าอรูปราคะ ฉะนั้น สำหรับผู้ที่จะเป็นพระอรหันต์ จะหลงไหลในสุขเวทนารูปอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้เลย ไม่ว่าสุขเวทนานั้นจะเกิดมาจากอะไร เพราะตามธรรมดาของพระอรหันต์ จะมองเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของความรู้สึกทุกชนิด จึงไม่อาจจะมีติดใจในความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงละรูปราคะและอรูปราคะได้ โยคีฤๅษีอื่น ๆ ที่บำเพ็ญรูปฌานหรืออรูปฌานตามป่านั้น มองไม่เห็นความลึกลับของสุขเวทนา จึงติดแน่นอยู่ในรสของฌานหรือสมภาติอย่างหลงไหลเช่นเดียวกับคนหนุ่มคนสาวตามธรรมดา ๆ ที่มีจิตติดแน่นหลงไหลอยู่ในรสของกามคุณ ท่านจึงใช้คำว่า "ราคะ" อย่างเดียวกันหมด ถ้าท่านทั้งหลายพิจารณาให้เข้าใจในเรื่องนี้จริง ๆ แล้ว ก็พอจะพอใจหรือจะเลื่อมใสบูชา ในบุคคลที่เรียกว่าพระอริยเจ้านั้นอย่างยิ่งเครื่องผูกคนให้ติดอยู่ในโลกข้อที่ ๘ เรียกว่า **มานะ** ได้แก่ความรู้สึกสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นชั้นเป็นเชิงว่าเราเลวกว่าเขา เราเสมอเขา เราดีหรือสูงกว่าเขา ถ้ารู้สึกว่าคุณเลวกว่าก็น้อยใจ รู้สึกว่าคุณดีวกว่าก็ทะนงใจ รู้สึกว่าเสมอ ๆ กัน ก็หนีไปในทางที่จะแข่งขันหรือทำตนให้ก้าวหน้ากว่าเขา ทำนองนี้เป็นต้น ข้อนี้ไม่ได้หมายถึงมานะทิฐิด้วยความเยอหยิ่งจองหองตามธรรมดา ย่อมเป็นการยากมากที่จะไม่ให้ใคร ๆ ตามปกติรู้สึกว่าคุณดีกว่าเขาเลวกว่าเขา ในทำนองนี้ กิเลสชนิดนี้มาอยู่ในอันดับที่ ๘ เกือบสุดท้ายเช่นนี้ ย่อมหมายความว่ามันละเอียดยาก

จึงมาอยู่แทบจะรังสุดท้าย ซึ่งพระอริยเจ้าชั้นสูงสุดเท่านั้นที่จะจะได้ขึ้นเรา ๆ ตามธรรมดาจึงยังละไม่ได้ ความรู้สึกว่าตนดีกว่าหรือเสมอกัน หรือตนเลกว่าเขานี้ย่อมมาจากความยึดติดชนิดหนึ่งนั่นเอง แต่ท่านใช้ชื่อว่าอุปาทาน ใช้ชื่อว่ามานะ แต่ถ้าจิตใจอยู่เหนือความดี ความชั่วเสียแล้ว ความรู้สึกต่าง ๆ เช่นนี้จะมีอยู่ไม่ได้ แต่เพราะจิตใจของเรายังแพ้ต่อค่าของความดีความชั่ว ฉะนั้นเราจึงมีความรู้สึกว่าใครดีใครชั่วหรือใครเสมอกัน เป็นเหตุให้ใจหวนไหวไปบ้าง เพราะเหตุที่รู้สึกเช่นนั้นอยู่ จึงยังไม่เป็นความสงบสุขจริง ๆ สังโยชนข้อที่ ๙ เรียกว่า **อุทถัจจะ** แปลว่า ความกระเพื่อมความฟุ้ง หรือความไม่สงบนิ่ง เช่นความรู้สึกที่กระพือขึ้นในเมื่อมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่น่าสนใจผ่านมา คนเรามีความต้องการอะไร ๆ ประจําอยู่ในใจ โดยเฉพาะก็คือความอยากได้ออยากเป็น อยากไม่เอา อยากไม่เป็น เมื่อมีสิ่งใดผ่านตา หู จมูก ลิ้น กาย มาในลักษณะที่ตรงกับความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งของตนเข้าแล้ว ความกระพือขึ้นของใจย่อมจะมีได้อย่างที่เราเรียกกันว่า "ความทิ้ง" ซึ่งในแง่ดีก็ได้ ซึ่งในแง่ร้ายก็ได้ ถ้าดูแปลกประหลาดแล้วเป็นต้องเกิดความสงสัยที่ขึ้นมาทีเดียวเพราะเรายังมีทั้งที่เราต้องการ ยังมีทั้งที่เราหวาดกลัววิตกกังวลระแวงอยู่ ฉะนั้น ใจจึงทนไม่ได้ต้องทิ้งต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาคนธรรมดาเป็นอย่างนี้ ถ้าเป็นสิ่งที่ถูกกับตัณหาแล้ว ก็ยากที่จะระงับได้ ย่อมสนใจจนเนื้อเต้น ดีใจจนลืมหูลืมตา ถ้าเป็นเรื่องเศร้าก็ทำให้ใจแทบเหี่ยวแห้งจนหมดความสุข นี่คือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า อุทถัจจะ พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ก็ยังมีความทิ้งและมีความสนใจในบางสิ่งบางอย่างแต่พระอรหันต์ไม่มีความทิ้ง ไม่มีความสนใจในสิ่งใดเลย เพราะจิตใจของท่านหมดความกระหายในสิ่งทั้งปวง หมดความกลัว หมดความเกลียด หมดความวิตก-กังวล หมดความระแวงสงสัยอยากรู้อยากเห็นในสิ่งต่าง ๆ ท่านมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาล่อหรือยั่วให้เกิดความทิ้งหรือความสนใจ เพราะหมดความต้องการนั่นเอง จึงหมดความสนใจหรือข้อสงสัยทั้งปวง ขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่า ความสงสัยในปัญหาต่าง ๆ นั้นมันมีอยู่หรือมันเกิดขึ้นก็เพราะความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง นับตั้งแต่อยากรู้ไปทีเดียว ครั้นหมดความอยากเพราะเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น จึงไม่มีความทิ้งในสิ่งใด ๆ ฟาผาลงมาข้าง ๆ ท่านก็ไม่มีความทิ้ง เพราะไม่มีความรู้สึกกลัวตาย หรืออยากอยู่หรืออะไรทำนองนั้น แม้จะมีอะไร ๆ ที่ร้ายแรงชนิดไหน หรือว่าเกิดมีความรู้ความคิดสิ่งใหม่ ๆ ในโลกท่านก็ไม่มีความทิ้งความสนใจ เพราะมันไม่มีความหมายอะไรเลยสำหรับท่าน ท่านไม่ต้องการทราบถึงสิ่งใดในลักษณะที่ว่า มันจะอำนวยอะไรให้ท่านได้บ้าง เพราะท่านไม่ต้องการอะไร ฉะนั้นจึงไม่มีความทิ้งในลักษณะใด ๆ หมด จิตของท่านจึงบริสุทธิ์หรือสงบอย่างที่เราตามธรรมดาคาดไม่ถึงเอาทีเดียว ก็เลขข้อ ๑๐ อันเป็นข้อสุดท้าย เรียกว่า **อวิชชา** เป็นที่รวมของบรรดาภิเลสทั้งหลาย ที่ไม่ได้ระบุไว้เป็นอย่างอื่น คำว่า **อวิชชา** แปลว่า ภาวะที่ปราศจากความรู้ ความรู้ในที่นี้หมายถึงความรู้จริงความรู้ถูกต้อง

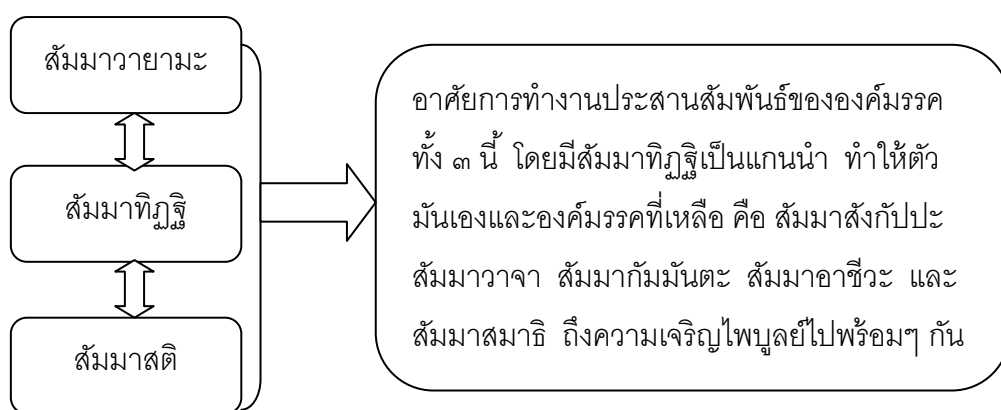
ตามธรรมชาติทั้งหลายจะอยู่โดยไม่มีความรู้อะไรเลยนั้น เป็นไปไม่ได้ แต่ถ้าความรู้นั้นเป็น ความรู้ผิด ก็มีค่าเท่ากับไม่รู้คนจึงมีวิชาหรือรู้ผิดอยู่เป็นประจำจึงมีดมน ปัญหาสำคัญที่สุดของ มนุษย์ก็คือ ปัญหาที่ว่าอะไรเป็นความทุกข์ที่ แท้จริง ? อะไรเป็นต้นเหตุที่ แท้จริงที่ทำให้เกิดทุกข์ ? อะไรเป็นความไม่มีทุกข์ที่แท้จริง ? และอะไรเป็นหนทางอันแท้จริงซึ่งจะให้ได้มาซึ่งความไม่มีทุกข์ นั้น ๆ ? ถ้าใครมีความรู้จริง ๆ แล้วเรียกว่าคนนั้นไม่มีวิชา จัดเป็นผู้มีวิชาในที่นี้ บรรดาความรู้ ทั้งหลาย มีมากมายเหลือที่จะกล่าวได้แต่พระพุทธเจ้าท่านจัดไว้ในจำพวกที่ไม่จำเป็นต้องรู้ ความ ตริสฺสฺสฺของพระพุทธเจ้าเอง ก็มีขอบเขตอยู่แต่ในวงเรื่องที่ควรรู้ ในบรรดาสิ่งที่ควรรู้แล้วพระองค์ทรงรู้ ทั้งหมด คำว่า "สัพพัญญู" (รู้ทั้งหมด) ก็คือารู้แต่ในขอบเขตที่ควรรู้ ไม่ใช่ว่าจะครอบคลุมไปถึงสิ่ง ที่ไม่จำเป็นต้องรู้ สำหรับการดับทุกข์ วิชาทำให้คนสำคัญผิด ในสิ่งที่เบื่อบอกว่าเป็นความสุขจน ถึงกับพอใจยอมเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์และสำคัญผิดในเหตุของความทุกข์ จนไปคว้าเอาสิ่งที่ผิด ไว้ หรือเกิดความโง่เขลาใหม่ ๆ ขึ้นมาเช่น การโทษผีสงเวทดา โทษอะไรต่าง ๆ ว่าเป็นเหตุให้เกิด เจ็บไข้หรือเคราะห์ร้าย แทนที่จะรักษาหรือแก้ ไขโดยวิธีที่ถูกต้อง ก็ไปนั่งบนบานผีสงเวทดาอยู่ อย่างนี้ เรียกว่าวิชาเป็นต้นเหตุของความทุกข์ขั้นต่ำที่สุด นี่เป็นตัวอย่าง สำหรับวิชาในเรื่อง ความดับสนิทของทุกข์นั้นคือไม่รู้เรื่องการดับกิเลสดับตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุของการดับทุกข์ โดยตรงไปหลงเอาความสุข หรือความไม่รู้จักตัวตนที่เกิดมาจากสมาธิ หรือฉานสมาบัติว่า เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง ซึ่งมีตกดินในสมัยพุทธกาลและยังคงส่งเสริมทำกันจนถึงบัดนี้ บางครั้งยัง อาจถึงกับยึดเอากามารมณ์เป็นเครื่องดับทุกข์ อย่างที่บางคนได้ยึดเป็นหลักไว้ว่ากามารมณ์เป็น ของจำเป็นมาก หรือเป็นอาหารสำหรับชนิดหนึ่งของชีวิตแทนที่จะมีปัจจัยเพียง ๔ อย่าง คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ก็เพิ่มเอากามารมณ์เข้าไปอีกอย่างหนึ่งรวมเป็นปัจจัย ๕ อย่าง อย่างนี้ก็มิ บางลัทธิภิกษุได้เอากามารมณ์เป็นเครื่องดับทุกข์ จึงเกิดเป็นลัทธิภิกษุที่มีการ กระทำอันน่าบัดสีลามกอนาจารขึ้น ที่วิหารของเขานั้นเอง สำหรับวิชาความรู้ในหนทาง ที่จะ ให้ได้มาซึ่งความดับทุกข์นั้น คนที่ไม่รู้ก็ยอมทำตามความเขลาหรืออำนาจกิเลสตัณหา ตาม ความต้องการของตนเอง เช่นหลงเชื่อในสิ่งภายนอกคอยแต่ฟังผีฟังเทวดาไปตามประสาของคน ที่ไม่มีศาสนา. แม้จะเป็นพุทธบริษัทโดยกำเนิดอยู่แล้ว ก็ยังหลงไปได้ถึงขนาดนั้น เพราะอำนาจของ วิชาตนเอง ทำให้ไม่เข้าใจหรือยินดีในการดับทุกข์โดยปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ไปดับทุกข์ ของตนด้วยการจูดรูปเทียนนั่งบนบานสิ่งที่ตนเชื่อถือว่า ศักดิ์สิทธิ์ ตามปกติคนต้องการมีความรู้ แต่ถ้าความรู้นั้นเป็นความรู้ที่ผิด เมื่อยังรู้มากก็ยิ่งผิดมาก เลยกลายเป็นความรู้ชนิดที่บังลุมตา คำ ว่า แสงสว่าง ๆ นี้ก็ต้องระวัง อาจจะเป็นแสงสว่างของวิชาก็ได้ คือแสงที่ทำให้ตามืดบอดหลง ผิดและทำให้เกิดความประมาท โดยไม่อาจสำนึกว่าตนกำลังถูกแสงของวิชานี้บังลุมตาอยู่ จึงไม่

สามารถจะเอาชนะความทุกข์ได้ มัวแต่หลงในสิ่งเล็กน้อยไม่เป็นสาระอย่างเห็ดทูนบูชา หลงใหลใน
 การมรณต่าง ๆ ว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ ซึ่งทุกคนควรจะได้รับเสียก่อนที่จะตาย แล้วจะแก้ตัว
 ว่า ทำเพื่ออุดมคติอันอื่นอย่างไรได้ การหวังไปเกิดในสวรรค์ โดยหมายเอากามารมณ์เป็นที่ตั้ง
 อะไร ๆ ก็ไปติดอยู่ แค่กามารมณ์ทั้งนั้น นี่เพราะอริชาได้หุ้มห่อจิตใจไว้อย่างไม่ให้ใครทะลุรอด
 ออกไปได้ ในพระบาลีบางแห่ง ได้อุปมาอริชาว่า เหมือนกับเปลือกหนาที่หุ้มโลกทั้งหมด ไม่ให้ใคร
 ได้เห็นแสงสว่างที่แท้จริง ท่านจัดอริชาไว้เป็นกิเลสข้อสุดท้าย เป็นอันว่าเมื่อเป็นพระอรหันต์จึงตัด
 กิเลส ๕ อย่างข้างท้ายได้หมด คือตัณหา ราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ ละอริชา ซึ่งเป็นการ
 ตัดสังโยชนได้ทั้ง ๑๐ อย่างแล้วก็จะกลายเป็นพระอรหันต์ คือเป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุดในทาง
 พระพุทธศาสนา พระอริยเจ้าทั้ง ๔ ประเภท กล่าวคือ พระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และ
 อรหันต์นี้ จัดว่าเป็นผู้ที่อยู่ในโลกุตตรภูมิ ตัณธรรมที่ได้บรรลุเรียกว่า "โลกุตตรธรรม" แยกออกเป็น ๙
 อย่าง คือภาวะของพระโสดาบัน ในขณะที่กำลังตัด กิเลสนั้นเรียกว่า **โสดาปัตติมรรค** อย่างหนึ่ง
 เมื่อตัดกิเลสได้แล้วเรียกว่า **โสดาปัตติผล** อีกอย่างหนึ่ง จึงเป็นคู่ ๆ คือ **โสดาปัตติมรรคโสดา**
ปัตติผล สกิทาคามีมรรคสกิทาคามีผล อนาคามีมรรคอนาคามีผล อรหันตมรรคอรหันต
 ผล เป็น ๔ คู่ เต็มนิพพานเข้าอีกหนึ่งจึงเป็น ๙ เรียกว่า **โลกุตตรธรรม ๙** บุคคลในโลกุตตรภูมิ
 เป็นผู้มีความทุกข์น้อยลงตามสัดส่วนจนกระทั่งไม่มีทุกข์เลย เมื่อมีการกระทำให้รู้แจ้งชนิดที่ถูกต้อง
 เหมือนสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงจนระงับความอยากทั้งปวงได้จริง ๆ แล้ว ก็เกิดผลเป็นโลกุตตร
 ภูมิขึ้นมา ทำให้จิตใจของผู้ผู้นั้นอยู่เหนือวิสัยชาวโลก หลังจากนั้น สิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความ
 พอใจ หรือไม่พอใจในโลก ไม่สามารถจะครอบงำจิตใจหรือมีอิทธิพลเหนือจิตใจของท่านได้อีกต่อไป
 เพราะท่านละกิเลสทุกชนิดได้หมดจดสิ้นเชิง บุคคลผู้ทำกรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ตัดวัฏฏะ
 คือการเวียนว่ายตายเกิดเสียได้ มีชีวิตอยู่เป็นชาติสุดท้าย ไม่เกิดในภพใหม่อีก วิทยญาณของท่านผู้นั้น
 นั้นบริสุทธิหมดเชื้อ เหมือน เมล็ดพืชที่สิ้นยางเหนียวแล้ว ปลูกไม่ขึ้นอีกต่อไป

๔.๒ วิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ ในฐานะเป็นมัคคสมังคีธรรมเพื่อการหลุดพ้นจากกรรม

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าประกาศมาแต่ต้น เรียกว่า
 มัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นทางสายกลางที่ไม่หนักไปด้านกาม และไม่เคร่งครัดด้านการทรมาน
 ร่างกาย อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ถือเป็นหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติอย่างสัมพันธ์กัน มีความสามัคคีกันจึง
 จะบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ ท่านเรียกว่า **มัคคสมังคี** แปลว่า ผู้พร้อมด้วยองค์มรรค
 ความสัมพันธ์ในแง่นี้จะมียोगมรรค ๓ องค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวาจา และสัมมาสมาธิ แสดง
 บทบาทเป็นแกนหลักยืนตัวอยู่ตลอดเวลาในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับองค์มรรคอื่น ๆ โดย
 สัมมาทิฐิจะทำหน้าที่เป็นแกนนำสำคัญ ส่วนสัมมาวาจา และสัมมาสมาธิ จะเป็นแนวร่วม

สนับสนุน เปรียบเหมือนการเดินทาง สัมมาทิฐิ ทำหน้าที่เหมือนไฟส่องให้เห็นทางเดินไปสู่จุดหมาย สัมมาวายามะ เหมือนการออกแรงก้าวเดินไปตามทางที่สัมมาทิฐิที่ส่องให้มัน ส่วน สัมมาสติ เหมือนเครื่องบังคับควบคุมให้เดินถูกทาง ถูกจังหวะ และหลบหลีกภัยอันตรายต่าง ๆ ในขณะที่กำลังเดินทางอยู่นั้น องค์ประกอบทั้ง ๓ จะต้องช่วยกันอยู่ตลอดเวลา ถ้าองค์ใดองค์หนึ่งหยุดทำงานกลางคัน การเดินทางก็จะไม่บรรลุถึงจุดหมาย เช่น ในขณะที่สัมมาวายามะออกก้าวเดินไปเรื่อย ๆ สัมมาสติก็ช่วยกำกับ แต่สัมมาทิฐิกลับหยุดทำหน้าที่ส่องทางเดิน การเดินทางก็จะสะดุดหยุดลงตรงนั้น เป็นต้น ในมหาจิตตารัสกสูตร ได้แสดงให้เห็นระบบความสัมพันธ์ขององค์มรรคอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า มัคคสมังคี เป็นระบบความสัมพันธ์ที่องค์มรรค ๓ องค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ แสดงบทบาทเป็นแกนนำหลัก โดยมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ และมีสัมมาวายามะ และสัมมาสติ เป็นกำลังเสริม แล้วเข้าไปสนับสนุนองค์มรรคอื่นๆ ให้เจริญไปพลุลย์ ได้แก่ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และสัมมาสมาธิ^๑ ดังภาพแผนภูมิดังต่อไปนี้^๒

การทำงานของอริยมรรคทั้ง ๘

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๑๓๖ / ๑๗๕-๑๘๐.

^๒ พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรณ), “ความเห็นความเชื่อที่ชี้นำชีวิตและสังคม”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๓๕.

มัคคสังคินีนั้น ผู้ทำภาวนาได้ฌาน ได้สมาธิมาโดยลำดับ จนกระทั่งเข้าถึงเจริญวิปัสสนาแก่กล้าเต็มที่แล้ว เข้าถึงมัคคสังคินี จิตจะรวมเข้ามาอยู่ในที่เดียว ธรรมทั้งหลายที่พิจารณาทั้งหมด ก็จะชัดอยู่ในที่เดียว หายความลังเลสงสัยในธรรม ตามภูมิ ตามขั้นของ ความชัดเจน แจ่มแจ้ง ที่ว่านี้ มิใช่เห็นด้วยมานั้น ๆ ซึ่งเป็นภาพนิมิต มิใช่เห็นด้วยโอกาส แสงสว่าง ต่างๆ อันเป็นวิสัยของฌาน แต่มิใช่เห็นด้วยสมาธิ ซึ่งเป็นความรู้ความเห็นอันเป็นเอกเทศส่วนหนึ่งของปัญญาวิปัสสนา แต่มัคคสังคินี เห็นเหตุทั้งผล ทั้งดีและชั่วของกองกิเลสเหล่านั้น ๆ มิใช่แต่ชั่วของกิเลสเห็นดีของมันด้วย แต่เห็นด้วยฌานทัศนะ ทั้งรู้ ทั้งเห็นตามธรรมชาติ ธรรมชาติของเป็นจริงของมัน จึงวางตัวให้เป็นกลางได้ จิตที่เป็นมัคคสังคินีนี้จะเกิดแก่พระอริยบุคคลทั้งสิ้นแต่ละมัคค และจะเกิดคนเดียวเท่านั้นจะไม่เกิดซ้ำสอง

๔.๓ วิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามแนวปฏิจาสัมปทาเพื่อการหลุดพ้นจากกรรม

การวิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามแนวปฏิจาสัมปทาเพื่อการหลุดพ้นจากกรรมในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะเน้นวิเคราะห์กระบวนการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ จากหัวข้อธรรมบางข้อ โดยที่การเกิดทุกข์อาจเริ่มที่ผัสสะ เวทนาหรือตัณหา นั่นคือสาเหตุแห่งการเกิดทุกข์ เรียกว่าทุกข์ สมุทัย ส่วนการดับทุกข์ จะเลือกศึกษาตามกระบวนการที่กล่าวแล้วนี้คือเมื่อเกิดเวทนา หรือตัณหาก็นำเสนอวิเคราะห์วิธีการดับผัสสะ เวทนาหรือตัณหาตามหลักอริยมรรคเป็นลำดับต่อไป

กระบวนการเกิดแห่ง ปฏิจาสัมปทา นี้สามารถ เกิดได้รวดเร็ว ภายในพริบตา เมื่อตาสัมผัสกับรูปเกิดจักขุวิญญาณ ชอบหรือไม่ ชอบใจ เป็นสุขหรือทุกข์ ในขณะนั้น ในสฬายตนวิภังคสูตร^๓ เป็นการมองความสัมพันธ์ขององค์มรรคที่สัมพันธ์กับกระบวนการรับรู้โลกในชีวิตประจำวันของมนุษย์ หรือเป็นการแสดง ปฏิจาสัมปทาในชีวิตประจำวันนั่นเอง โดยตัดตอนเอาเฉพาะช่วงสฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา ตรงจุดนี้ถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นจุดพลิกผันหรือจุดหัวเลี้ยวหัวต่อทางจริยธรรม กระบวนการรับรู้ตรงนี้ เรียกว่า “อายตนิกรธรรม” หมายถึง ธรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยอายตนะ หรือธรรมที่เป็นองค์ประกอบร่วมในกระบวนการรับรู้ทางอายตนะ มี ๓๐ ประการ โดยแบ่งเป็นกลุ่มหลักๆ ๕ กลุ่ม คือ^๔

๑) อายตนะภายใน ๖ หมายถึง ช่องทางรับรู้ หรือแดนติดต่อกับอารมณ์ที่มีอยู่ภายในตัวมนุษย์ มี ๖ ช่องทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

^๓ ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๘/๕๖.

^๔ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๙-๔๓๑ / ๔๘๗-๔๙๐.

๒) **อายตนะภายนอก ๖** หมายถึง แดนติดต่อภายนอก หรืออารมณ์ที่ถูกรับรู้ซึ่งเป็นของคู่กันกับอายตนะภายใน มี ๖ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

๓) **วิญญาณ ๖** หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ หรือความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและภายนอกมากระทบกัน มี ๖ อย่างตามช่องทางที่รับรู้ คือ วิญญาณทางตา (จักขุวิญญาณ) วิญญาณทางหู (โสต-วิญญาณ) วิญญาณทางจมูก (ฆานวิญญาณ) วิญญาณทางลิ้น (ชีวา-วิญญาณ) และวิญญาณทางใจ (มโน-วิญญาณ)

๔) **ผัสสะ ๖** หมายถึง การถูกต้อง การกระทบ หรือความประจวบพร้อมกันแห่งองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ ทำให้เกิดผัสสะ มี ๖ อย่าง คือ ผัสสะทางตา (จักขุสัมผัส) ผัสสะทางหู (โสตสัมผัส) ผัสสะทางจมูก (ฆานสัมผัส) ผัสสะทางลิ้น (ชีวาสัมผัส) ผัสสะทางกาย (กายสัมผัส) และผัสสะทางใจ (มโนสัมผัส)

๕) **เวทนา ๖** หมายถึง การเสวยอารมณ์ หรือความรู้สึกที่เป็นสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ อันสืบเนื่องมาจากการมีผัสสะทางอายตนะนั้นๆ มี ๖ อย่าง คือ เวทนาเกิดจากผัสสะทางตา (จักขุสัมผัสสชา เวทนา) เวทนาเกิดจากผัสสะทางหู (โสตสัมผัสสชา เวทนา) เวทนาเกิดจากผัสสะทางจมูก (ฆานสัมผัสสชา เวทนา) เวทนาเกิดจากผัสสะทางลิ้น (ชีวาสัมผัสสชา เวทนา) เวทนาเกิดจากผัสสะทางกาย (กายสัมผัสสชา เวทนา) และเวทนาเกิดอันเกิดจากผัสสะทางใจ (มโนสัมผัสสชา เวทนา)

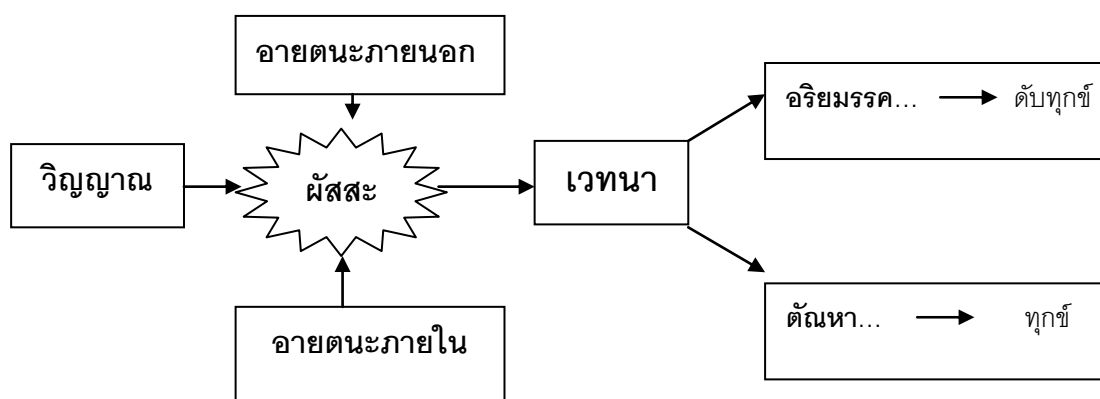
ในบรรดาอายตนิกรรณทั้ง ๕ กลุ่มเหล่านี้ ธรรมใน ๓ กลุ่มแรก คือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ ถือว่าเป็นธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน (สหชาติธรรม) หมายความว่า ต้องมีการประจวบพร้อมกัน กระบวนการรับรู้จึงสำเร็จ จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ เช่น เมื่อตากระทบกับรูป แต่ขาดวิญญาณ การรับรู้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่ ๔ คือ ผัสสะ เป็นชื่อที่ใช้เรียกอาการที่อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ มาประจวบพร้อมกัน ถ้าขาดส่วนใดส่วนหนึ่งก็ไม่เกิดผัสสะ สำหรับกลุ่มสุดท้าย คือ เวทนา เป็นกลุ่มแสดงถึงการเสวยอารมณ์ที่สืบทอดมาจากการมีผัสสะอีกทีหนึ่ง อาจจะเป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ก็ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “จักขุวิญญาณ...เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ และอารมณ์คือรูปความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย แห่งเวทนาจึงเกิด...”^๕

^๕ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๐๔ / ๒๑๓.

พุทธพจน์ที่ปรากฏในสฬายตนวิวัฏฐสูตร ชี้ให้เห็นว่า การที่บุคคลมีสติปัญญารู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ตรงนี้ หรือที่เรียกว่า “อายตนิกธรรม” ก็คือการทำงานประสานสัมพันธ์ขององค์มรรคทั้ง ๘ โดยมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำนั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ทิฐิของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น (รู้เท่าทันอายตนิกธรรม) ย่อมเป็นสัมมาทิฐิ ความดำริของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ ความพยายามของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาวายามะ สติของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาสติ สมาธิของบุคคลผู้มีธรรมเป็นอย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วาจากรรม และอาชีวะของเขาจัดว่าบริสุทธิ์ดีในเบื้องต้นทีเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ของเขาย่อมถึงความเจริญเต็มที่^๖

ถ้ามีสติรู้เท่าทันเมื่อมีสิ่งมากระทบอายตนะทั้ง ๖ ทำให้ไม่เกิดความอยากหรือไม่อยาก และถ้าเราใช้อริยมรรคมาปฏิบัติจะเป็นการดับเหตุแห่งกรรมให้ดับผลกรรมจะไม่เกิดขึ้น ความสัมพันธ์ขององค์มรรคในกระบวนการรับรู้ตรงนี้^๗ เขียนเป็นภาพแผนภูมิได้ดังนี้

ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นบุคคลหนึ่งที่จับเอากระแสปฏิจลสมุปบาทตรงกระบวนการรับรู้ทาง “ผัสสะ” มาเน้นย้ำมากเป็นพิเศษ อาจจะเรียกว่าเป็นงานสอนส่วนใหญ่ของท่านก็ได้ ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เรียนเรื่องผัสสะ เรียนเรื่องมีสติควบคุมผัสสะกันให้เพียงพอ เป็นเรื่องสำคัญ

^๖ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑ /๔๙๐.

^๗ พระมหาสมบุญ ฐุฑฺฒิกโร (พรธนา) ,ทิฐิ ; ความเห็นความเชื่อที่ชี้นำชีวิตและสังคม , หน้า

ที่สุดในหลักธรรมของเรา อบรมให้มีสติสำหรับหยุดการปรุงแต่งของผัสสะให้ได้ นี่แหละเรียกว่า เราจะสนองพุทธประสงค์”^{๘๘} และว่าแม้แต่สิ่งที่เรียกว่า “กฎ” ก็มาจากผัสสะ สติปัญญา ก็มาจากผัสสะ ความโง่ก็มาจากผัสสะ อะไรๆ ก็มาจากผัสสะ แล้วทำไมไม่สนใจกับสิ่งที่เรียกว่าผัสสะนี้ ... ถ้าจะรู้อะไรจริง ต้องสนใจที่ผัสสะ โลกทั้งโลกใหญ่ๆ นี่สำเร็จอยู่ที่คำคำเดียวคือผัสสะ”^{๘๙} วาทะในการแสดงธรรมของท่านที่มักจะได้นิพนธ์บ่อยๆ เช่น “ความยึดมั่นใน ตัวกูของกู” ก็ดี “จิตว่างจากตัวกูของกู” ก็ดี วาทะเหล่านี้ล้วนแต่โยงใยอยู่กับการจับประเด็นตรง “ผัสสะ” แทบทั้งสิ้น เหตุผลที่ท่านเอาเรื่องผัสสะมานำขึ้นมาก็เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตที่นี้และเดี๋ยวนี้ (สันติภูมิจิโก) การปฏิบัติธรรมเพื่อความดับทุกข์ก็ต้องเริ่มต้นตรงผัสสะนี้ เมื่อผัสสะเป็นจุดตั้งต้นของปัญหาความทุกข์ การแก้ปัญหาอย่างง่ายๆ แบบรวบรัดที่สุด ซึ่งสามารถทำได้ทุกคนในชีวิตประจำวัน คือ การมีสติปัญญารู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ตรงผัสสะนี้ เมื่อหยุดกระแสแห่งผัสสะได้ ความว่างจากตัวกูของกูก็เกิดขึ้นทันที แม้พระนิพพานก็เกิดขึ้นตรงนี้ ดังที่ท่านกล่าวว่า “อายตนะนั้น คือนิพพาน” ก็หมายความว่า นิพพานก็เป็นเพียง สิ่งๆ หนึ่งที่อยู่ในวิสัยที่เราจะรู้จักมันได้โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ”^{๙๐} สรุปว่า กรรมอันนำไปสู่ความหมดสิ้นไปแห่งกรรมที่ผู้ปฏิบัติต้องประพฤติปฏิบัติตลอดเวลา กรรมเก่าก็จะค่อยๆ จางหายไป กรรมใหม่ก็จะไม่เกิดขึ้น จนกระทั่งไม่เหลือกรรมใดๆ ให้รับ หมดยายุขัย และเข้าสู่พระนิพพานในที่สุด ซึ่งกรรมเก่าในที่นี้หมายถึงอายตนะ

๔.๔ วิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามแนวไตรสิกขาเพื่อการหลุดพ้นจากกรรม

ไตรสิกขานั้นถือว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นบริบูรณ์ ในการใช้หลักไตรสิกขา ในการควบคุมกิเลสนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้อุปมา ไว่ดังนี้

การปราบกิเลสอย่างหยาบด้วยศีล เปรียบเหมือนการใช้มีดไปตัดหญ้าคา หรือหญ้าคม บางทำให้พื้นดินนั้นไม่รกรุงรัง เดินได้สะดวก แต่หญ้านั้นสามารถงอกขึ้นอีกได้ เพราะรากและลำต้น

^{๘๘} พุทธทาสภิกขุ, นิพพานสำหรับทุกคน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ของกู, ม.ป.ป.), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๘๙} พินิจ รักทองหล่อ, ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม, เล่ม ๒, หน้า ๑๐๙.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

มันยังอยู่ กิเลสที่ถูกกำจัดด้วยอำนาจศีลก็เหมือนกัน เกิดขึ้นมาอีกได้ หากผู้นั้นเลิกรักษาศีลเพราะ รากหญ้ายังไม่ถูกทำลาย

การตัดกิเลสอย่างกลางด้วยอำนาจสมาธิ เปรียบเหมือนกับเอาไม้หรือหินไปทับหญ้า เอาไว้ トラบเท่าที่หินหรือไม้นั้นยังทับอยู่ หญ้านั้นไม่อาจจะงอกขึ้นมาได้ แต่เมื่อใดไม้หรือหินนั้นถูก ยกออกไปเสีย หญ้านั้นย่อมงอกขึ้นมาได้อีก ข้อนี้ฉันใด กิเลสอย่างหยาบที่สงบไปด้วยอำนาจ สมาธิก็ฉันนั้น คือ ในขณะที่จิตใจยังสงบด้วยอำนาจสมาธิอยู่ กิเลสอย่างกลางก็เกิดขึ้นรบกวน จิตใจไม่ได้ แต่ถ้าเมื่อใดไม่ได้ทำสมาธิ กิเลสเหล่านี้ก็เกิดขึ้นมารบกวนจิตใจได้อีกเพราะรากหญ้า คือ อนุสัย ยังมีอยู่

การปราบกิเลสอย่างละเอียดด้วยอำนาจปัญญา เปรียบเหมือนการใช้จอบไปขุดหญ้า นั้นขึ้นมาทั้งรากทั้งโคน แล้วเอาไปตากให้แห้งที่แดด เมื่อแห้งแล้วจึงเอาไปเผาไฟ แล้วเอาขี้เถ้าไป โปรยในอากาศ หญ้านั้นไม่อาจจะงอกขึ้นได้อีก เพราะถูกถอนรากถอนโคนทำลายหมดแล้วฉันใด การทำลายหรือการปราบกิเลสอย่างละเอียดด้วยอำนาจปัญญาก็ฉันนั้น กิเลสเหล่านั้นไม่อาจจะ เกิดขึ้นอีกได้ เพราะต้นตอรากเหง้าถูกทำลายหมดแล้ว เพราะฉะนั้น การทำลายกิเลสด้วยอำนาจ ปัญญา จึงถือว่าเป็นการทำลายอย่างสมบูรณ์และโดยตรง

ศีลสิกขา

เป็นการฝึกให้มีพฤติกรรมที่ร่วมสร้างเสริมสังคมที่ดีงาม ซึ่งมีคุณภาพที่เกื้อกูล แก่ คุณภาพชีวิตอันแก่การพัฒนาจิตปัญญา โดยฝึก/พัฒนาระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และแรงงานที่เป็นสัมมาชีพ เรียกก่าย ๆ ว่า ศีล อานิสงส์ของศีล คือ เมื่อสิกขาหรือการศึกษาใน ด้านศีลย่อมเป็นการสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ทั้งด้วย อินทรีย์ต่างๆ ด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจา พุทธอีกอย่างหนึ่งทำให้มีวิถีชีวิตที่ปลอดเวรภัยไร้การ เบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคม และแก่โลก (สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต)

จิตตสิกขา

อาศัยสภาพแวดล้อม สังคม ความเป็นอยู่ภายนอกนั้น เป็นพื้นฐานทำการฝึกอบรม/ พัฒนาจิตใจให้ประณีต มีคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิตที่ดี เรียกว่า สมาธิ อานิสงส์ของ สมาธิ คือ ทำจิตให้สงบ เป็นการยกระดับจิตใจ เพื่อพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้งในด้าน คุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพ อ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความ เข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ

ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ ในด้านความสุข เช่น ความมีปิติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ว่า
เริงเบิกบานใจความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พุดสัน ๆ ว่าพัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพและ
สุขภาพของจิต

ปัญญาศึกษา

ด้วยจิตที่ฝึกดีนั้น ก็สามารถพัฒนาจิตใจให้ประณีต ให้เกิดความรู้ความเข้าใจใน
ธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัย ทำการด้วยความรู้ความเข้าใจนั้น จนบรรลุถึงปรีชาญาณ ที่ทำให้มีชีวิตแห่ง
ความหลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นอยู่ด้วยความผ่องใสเบิกบานตลอดทุกเวลา เรียกว่า ปัญญาศึกษาหรือ
การศึกษา คือการเรียนรู้ที่จะให้สามารถเป็นอยู่ได้อย่างดี หรือฝึกให้สามารถมีชีวิตที่ดี หรือการ
พัฒนาตัวเองของมนุษย์ ให้ดำเนินชีวิตได้ดั่งามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิต ที่สุขสงบร่มเย็น อานิสต์
ของปัญญา คือ เมื่อศึกษาหรือการศึกษา ฝึกฝนหรือพัฒนาในด้านการรู้สภาพความเป็นจริง เริ่ม
ตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จัก
คิดพิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การ
เข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหาและคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะ
อย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่มันเป็น ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็น
สากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอด
ปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์ โดยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็น
กระบวนการศึกษา ที่ฝึกพัฒนามนุษย์ ให้เกิดโพธิปรากฏขึ้น จนในที่สุดทำให้มนุษย์นั้นกลายเป็น
พุทธะ^{๑๑}

“พระสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีพระหฤทัยซึ่งอบรม
ถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ ”^{๑๒} เป็นการให้กำลังใจแก่มนุษย์ว่า มนุษย์ที่ฝึกแล้วนั้น
เลิศประเสริฐจนกระทั่งแม้แต่เทวดาและพรหมก็น้อมนมัสการความหมายที่ต้องการในที่นี้ ก็คือ
การมองมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และมีความสามารถในการฝึกตัวเองได้จนถึงที่สุด แต่ต้องฝึกจึง
จะเป็นอย่างนั้นได้ และกระตุ้นเตือนให้เกิดจิตสำนึกตระหนักในการที่จะต้องปฏิบัติตามหลักแห่ง
การศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนนั้น

^{๑๑} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๗/๖๓-๔๖

^{๑๒} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๑๔/๓๘๖.

ถ้าใช้คำศัพท์สมัยปัจจุบัน ก็พูดว่า มนุษย์มีศักยภาพสูง มีความสามารถที่จะศึกษาฝึกตนได้จนถึงขั้นเป็นพุทธะ ศักยภาพนี้เรียกว่า โภธิ ซึ่งแสดงว่าจุดเน้นอยู่ที่ปัญญา เพราะโภthinั้น แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ คือปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ

ในการศึกษาตามหลักพุทธศาสนาหรือการปฏิบัติธรรมนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องเป็นจุดเริ่มต้น คือ ความเชื่อในโภthinี้ ที่เรียกว่า โภธิศรัทธา ซึ่งถือว่าเป็นศรัทธาพื้นฐาน

เมื่อมนุษย์เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้แล้ว เขาก็พร้อมที่จะศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนต่อไป

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า คำว่า โภธิ นั้น ให้จุดเน้นทั้งในด้านของศักยภาพที่มนุษย์ฝึกได้จนถึงที่สุด และในด้านของปัญญา ให้เห็นว่าแก่นนำของการฝึกศึกษาพัฒนานั้นอยู่ที่ปัญญา และศักยภาพสูงสุดก็แสดงออกที่ปัญญา เพราะตัวแทนหรือจุดศูนย์รวมของการพัฒนาอยู่ที่ปัญญา

เพื่อให้โภthinี้ปรากฏขึ้นมา ทำบุคคลให้กลายเป็นพุทธะ เราจึงต้องมีกระบวนการฝึกหรือพัฒนาคนที่เรียกว่าสิกขา ซึ่งก็คือ การศึกษา

สิกขา คือกระบวนการการศึกษา ที่ฝึกหรือพัฒนามนุษย์ ให้โภธิปรากฏขึ้น จนในที่สุดทำให้มนุษย์นั้นกลายเป็นพุทธะ ชีวิตที่ดี คือชีวิตที่ศึกษาเมื่อพัฒนาคนด้วยไตรสิกขา ชีวิตก็ก้าวไปในอริยมรรค ชีวิตนั้นเป็นอันเดียวกันกับการศึกษา เพราะชีวิตคือการเป็นอยู่ และการที่ชีวิตเป็นอยู่ดำเนินไป ก็คือการศึกษาที่ต้องเคลื่อนไหว พบประสบการณ์ใหม่ๆ และเจอสถานการณ์ใหม่ๆ ซึ่งจะต้องรู้จัก ต้องเข้าใจ ต้องคิด ต้องปฏิบัติหรือจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหาทางแก้ไขปัญหาให้ผ่านรอดหรือลุล่วงไป ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ มีการพิจารณาแก้ปัญหาตลอดเวลาทั้งหมดนี้พูดสั้น ๆ ก็คือสิกขา หรือการศึกษา

ดังนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ถ้าจะเป็นอยู่ได้หรือจะเป็นอยู่ให้ดี ก็ต้องศึกษาหรือศึกษาตลอดเวลา พูดได้ว่า ชีวิตคือการศึกษานั่นเอง หรือ ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีการศึกษา มีการเรียนรู้ หรือมีการฝึกฝนพัฒนาไปด้วย

การศึกษาตลอดชีวิตในความหมายที่แท้ คืออย่างนี้ ถ้าจะพูดให้หนักแน่น ก็ต้องว่า “ชีวิต คือการศึกษา”

สิกขา ก็คือการพัฒนาตัวเองของมนุษย์ ให้ดำเนินชีวิตได้ดังามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค

ส่วน มรรค ก็คือทางดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดังามของมนุษย์ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตแห่งการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนคือสิกขา มรรค กับ สิกขา จึงประสานเป็นอันเดียวกัน

จึงให้ความหมายได้ว่า ศึกษา/การศึกษา คือการเรียนรู้ที่จะให้สามารถเป็นอยู่ได้อย่างดี หรือฝึกให้สามารถมีชีวิตที่ดี

เป็นอันว่า ชีวิตคือการศึกษา นี่ เป็นของแน่นอน แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะศึกษาเป็นหรือไม่ ถ้าคนไม่รู้จักศึกษา ก็มีชีวิตเปล่าๆ หมายความว่า พบประสบการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่ได้อะไร เจอสถานการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ไม่มีการเรียนรู้ ไม่มีการพัฒนา ไม่มีการแก้ปัญหา เป็นชีวิตที่เลื่อนลอย เป็นชีวิตที่ไม่ดี ไม่มีการศึกษา ทางธรรมเรียกว่า “พาล” แปลว่า มีชีวิตอยู่เพียงแค่วัยลมหายใจเข้าออก

เพราะมองความจริงอย่างนี้ ทางธรรมจึงจัดไว้ให้การศึกษา กับชีวิตที่ดี เป็นเรื่องเดียวกัน หรือต้องไปด้วยกัน

ถือว่า ชีวิตนี้เหมือนกับการเดินทางก้าวไปๆ และในการเดินทางนั้นก็พบอะไรใหม่ๆ อยู่เรื่อย จึงเรียกว่า “มรรค” หรือ “ปฏิบัติ” แปลว่า ทางดำเนินชีวิต หรือเรียกว่า “จริย/จริยะ” แปลว่า การดำเนินชีวิต

มรรค หรือ ปฏิบัติ จะเป็นทางดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิตที่ดี จริยะ จะเป็นการดำเนินชีวิตที่ดี ก็ต้องมีศึกษา คือการศึกษา เรียนรู้ และพัฒนาตนเองตลอดเวลา ดังกล่าวแล้ว

มรรคที่ถูกต้อง เรียกว่า “อริยมรรค ” (มรรคอันประเสริฐ หรือทางดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ก็เป็นจริยะที่ดี เรียกว่า “พรหมจริยะ ” (จริยะอย่างประเสริฐ หรือการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ซึ่งก็คือมรรค และจริยะ ที่เกิดจากศึกษา หรือประกอบด้วยศึกษา

ศึกษา ที่จะให้เกิดมรรค หรือจริยะอันประเสริฐ คือศึกษาที่เป็นการฝึกฝนพัฒนาคนครบทั้ง ๓ ด้านของชีวิต ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่า การศึกษาทั้ง ๓ ที่จะกล่าวต่อไป

ไตรสิกขา ๓ ระดับ: สังคม จิต ปัญญา

ศึกษา ที่จะให้เกิดมรรค หรือจริยะอันประเสริฐ คือ ศึกษาที่เป็นการฝึกฝนพัฒนาคนครบทั้ง ๓ ด้านของชีวิต ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่า การศึกษาทั้ง ๓ ที่จะกล่าวต่อไปชีวิตมี ๓ ด้าน การฝึกศึกษาก็ต้องประสานกัน ๓ ส่วนพัฒนาคนแบบองค์รวม จึงเป็นเรื่องธรรมชาติของการศึกษาชีวิต และการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น แยกได้เป็น ๓ ด้าน คือ

๑ ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตต้องติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลก หรือสิ่งแวดล้อมนอกตัว โดยใช้

ก) ทวาร/ช่องทางรับรู้ และเสพความรู้ลึก ที่เรียกว่า อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวม ใจ ด้วยเป็น ๖)

ข) ทวาร/ช่องทางทำกรรม คือ กาย-วาจาโดยทำ และพูด (รวม ใจ-คิด ด้วยเป็น ๓)

สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์นั้น แยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์

๒) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางกายภาพ

มนุษย์ควรจะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์และเพื่อนร่วมโลกด้วยดี อย่างเกื้อกูลกัน เป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ของสังคม และปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ตั้งต้นแต่การใช้ตา หู จมูก ฟัง ทั้งด้านการเรียนรู้ และการเสพอารมณ์ ให้ได้ผลดี รู้จักกินอยู่ แสวงหา เสพบริโภคปัจจัย ๔ เป็นต้น อย่างฉลาด ให้เป็นคุณแก่ตน แก่สังคม และแก่โลก อย่างน้อยไม่ให้เป็นการเบียดเบียน

๒ ด้านจิตใจ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้ง จะมีการทำงานของจิตใจ และมีองค์ประกอบด้านจิตเกี่ยวข้อง เริ่มแต่ต้องมีเจตนา ความตั้งใจ ตั้งใจ หรือเจตจำนง และมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมทั้งมีความรู้สึกสุข หรือทุกข์ สบาย หรือไม่สบาย และปฏิกิริยาต่อจากสุข-ทุกข์นั้น เช่น ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ อยากจะได้ อยากจะเอา หรืออยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหลาย ตั้งแต่จะให้ดูอะไร หรือไม่ดูอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใครว่าอย่างไร ฯลฯ

๓ ด้านปัญญา ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้ง ก็ตาม เมื่อมีภาวะอาการทางจิตใจอย่างหนึ่งอย่างใด ก็ตาม องค์ประกอบอีกด้านหนึ่งของชีวิต คือ ความรู้ความเข้าใจ ความคิด ความเชื่อถือ เป็นต้น ที่เรียกรวมๆ ว่าด้านปัญญา ก็เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือมีบทบาทด้วย

เริ่มตั้งแต่ว่า ถ้ามีปัญหา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอย่างหนึ่ง ถ้าขาดปัญญา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอีกอย่างหนึ่ง เรามีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร เราก็แสดงออกหรือมองสิ่งนั้น ไปตามแนวคิด ความเข้าใจ หรือแม้กระทั่งค่านิยมอย่างนั้น ทำให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ มีสุขมีทุกข์ไปตามนั้น และเมื่อเรามองเห็น เรารู้ เข้าใจอย่างไร แค่นั้น เราก็แสดงออกหรือมีพฤติกรรมของเรา ไปตามความรู้ความเข้าใจ และภายในขอบเขตของความรู้ของเรานั้น

ถ้าปัญญา ความรู้ ความเข้าใจเกิดมากขึ้น หรือเราคิดเป็น ก็ทำให้เราปรับแก้พฤติกรรม และจิตใจของเราใหม่ เช่น เจอประสบการณ์ที่ไม่ดี เราารู้สึกไม่ชอบใจ พอไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ แต่ถ้าเกิดปัญญาคิดได้ขึ้นมาว่า สิ่งที่ไม่ดีหรือไม่ชอบนั้น ถ้าเราเรียนรู้ เราก็ได้ความรู้ พอมองในแง่เรียนรู้ ก็กลายเป็นได้ ความไม่ชอบใจหายไป กลายเป็นชอบสิ่งที่เคยไม่ชอบ พอได้ความรู้ก็เกิดความสุข จากทุกข์ก็เปลี่ยนเป็นสุข ปฏิบัติการที่แสดงออกมาทางพฤติกรรมก็เปลี่ยนไป

ในชีวิตประจำวัน หรือในการประกอบอาชีพการงาน เมื่อเจอคนหน้าบึ้ง พุดไม่ดี ถ้าเรามองตามความชอบใจ-ไม่ชอบใจ ไม่ใช่ปัญญา เราก็โกรธ แต่พอใช้โยนิโสมนสิการ มองตามเหตุปัจจัย คิดถึงความเป็นไปได้ต่างๆ เช่นว่าเขาอาจจะมีเรื่องทุกข์ ไม่สบายใจอยู่ เพียงคิดแค่นี้ ภาวะจิตก็อาจจะพลิกเปลี่ยนไปเลย จากโกรธก็กลายเป็นสงสาร อยากจะช่วยเหลือเขาแก้ปัญหา

ปัญญาเป็นตัวชี้้นำ บอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรม และปลดปล่อยให้หลุดพ้น

หน้าที่สำคัญของปัญญา คือ ปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ ตัวอย่างง่ายๆ เพียงแค่ไปที่ไหน เจออะไร ถ้าไม่รู้ว่าเป็นอะไร ไม่รู้จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร หรือพบปัญหา ไม่รู้วิธีแก้ไข จิตใจก็เกิดความอึดอัด รู้สึกบีบคั้น ไม่สบายใจ นี่คือทุกข์ แต่พอปัญญามา รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำอย่างไร ก็โล่งทันที พฤติกรรมติดตันอยู่ พอปัญญามา ก็ไปได้ จิตใจอึดอันอยู่ พอปัญญามา ก็โล่งไป

องค์ประกอบของชีวิต ๓ ด้านนี้ ทำงานไปด้วยกัน ประสานกันไป และเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ไม่แยกต่างหากจากกัน

การสัมพันธ์กับโลกด้วยอินทรีย์และพฤติกรรมทางกายวาจา (ด้านที่ ๑) จะเป็นไปอย่างไร ก็ขึ้นต่อเจตนา ภาวะและคุณสมบัติของจิตใจ (ด้านที่ ๒) และทำได้ภายในขอบเขตของปัญญา (ด้านที่ ๓)

ความตั้งใจและความต้องการเป็นต้น ของจิตใจ (ด้านที่ ๒) ต้องอาศัยการสื่อสารอินทรีย์และพฤติกรรมทางกายวาจาเป็นเครื่องสนอง (ด้านที่ ๑) ต้องถูกกำหนดและจำกัดขอบเขตตลอดจนปรับเปลี่ยนโดยความเชื่อถือ ความคิดเห็น และความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่และที่เพิ่มหรือเปลี่ยนไป (ด้านที่ ๓)

ปัญญางานและจะพัฒนาได้ดีหรือไม่ (ด้านที่ ๓) ต้องอาศัยอินทรีย์ เช่น ดูฟัง อาศัยกายเคลื่อนไหว เช่น เดินไป จับ จัด คั้น ฯลฯ ใช้วาจาสื่อสารไต่ถาม ได้ดีโดยมีทักษะแค่ไหน (ด้านที่ ๑) ต้องอาศัยภาวะและคุณสมบัติของจิตใจ เช่น ความสนใจ ใฝ่ใจ ความมีใจเข้มแข็งสู้ปัญหา ความขยันอดทน ความรอบคอบ มีสติ ความมีใจสงบแน่วแน่ มีสมาธิ หรือไม่เพียงใด เป็นต้น (ด้านที่ ๒)

นี่คือการดำเนินไปของชีวิต ที่องค์ประกอบ ๓ ด้านทำงานไปด้วยกัน อาศัยกัน ประสานกัน เป็นปัจจัยแก่กัน ซึ่งเป็นความจริงของชีวิตนั้นตามธรรมชาติของมัน เป็นเรื่องของธรรมชาติ และจึงเป็นเหตุผลที่บอกอยู่ในตัวว่าทำไมจะต้องแยกชีวิตหรือการดำเนินชีวิตเป็น ๓ ด้าน จะแบ่งมากหรือน้อยกว่านี้ไม่ได้

เมื่อชีวิตที่ดำเนินไปมี ๓ ด้านอย่างนี้ การศึกษาที่ฝึกคนให้ดำเนินชีวิตได้ดีก็ต้องฝึกฝนพัฒนาที่ ๓ ด้านของชีวิตนั้น

ดังนั้น การฝึกหรือศึกษา คือ ศึกษา จึงแยกเป็น ๓ ส่วน ดังที่เรียกว่าไตรสิกขา เพื่อฝึกฝนพัฒนา ๓ ด้านของชีวิตนั้น ให้ตรงกัน แต่เป็นการพัฒนาพร้อมไปด้วยกันอย่างประสานเป็นระบบสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวไตรสิกขา: ระบบการศึกษา ซึ่งพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ

ในระบบการดำเนินชีวิต ๓ ด้าน ที่กล่าวแล้วนั้น เมื่อศึกษาฝึกชีวิต ๓ ด้านนั้นไปแค่นั้น ก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตที่ดีได้เท่านั้น ฝึกอย่างไร ก็ได้ อย่างนั้น หรือศึกษาอย่างไร ก็ได้ มรรคอย่างนั้น ศึกษา คือการศึกษา ที่ฝึกอบรมพัฒนาชีวิต ๓ ด้านนั้น มีดังนี้

๑) ศึกษา/การฝึกศึกษา ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์ หรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ก็ตาม ด้วยอินทรีย์ (เช่น ตา หู) หรือด้วยกาย วาจา ก็ตาม เรียกว่า ศีล (เรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา)

๒) ศึกษา/การฝึกศึกษา ด้านจิตใจ เรียกว่า สมาธิ (เรียกเต็มว่า อธิจิตตสิกขา)

๓) ศึกษา/การฝึกศึกษา ด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญา (เรียกเต็มว่า อธิปัญญาสิกขา)

รวมความว่า การฝึกศึกษานั้น มี ๓ อย่าง เรียกว่า ศึกษา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพูดด้วยถ้อยคำของคนยุคปัจจุบันว่า เป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีดุลยภาพ

เมื่อมองจากแง่ของศึกษา ๓ จะเห็นความหมายของศึกษาแต่ละอย่าง ดังนี้

๑. ศีล คือ ศึกษาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านการสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ทั้งด้วยอินทรีย์ต่างๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิตที่ไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคม และแก่โลก

๒. สมาธิ คือ ศึกษาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้ง

ในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู

ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ และ

ในด้านความสุข เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่น ผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พูดสั้นๆ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต

๓. ปัญญา คือ ศึกษาหรือการศึกษาที่ฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จักคิดพิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่เป็นจริง ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดภัย ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง ๓ ประการแห่งไตรสิกขา ที่กล่าวมานี้ เป็นการศึกษาที่ฝึกคนให้เจริญพัฒนาขึ้นไปในองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านของชีวิตที่ดั่งาม ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การฝึกศึกษาที่จะให้มีชีวิตที่ดั่งาม เป็นศึกษา ชีวิตดั่งามที่เกิดจากการฝึกศึกษานั้น เป็นมรรคระบบแห่งสิกขา เริ่มด้วยจัดปรับพื้นที่ให้พร้อมที่จะทำงานฝึกศึกษา ไตรสิกขา เป็นการศึกษา ๓ ด้าน ที่พัฒนาชีวิตไปพร้อมกันทั้งระบบ แต่ถ้ามองหายาๆ เป็นภาพใหญ่ ก็มองเห็นเป็นการฝึกศึกษาที่ดำเนินไปใน ๓ ด้านขั้นตอน ตามลำดับ (มองได้ทั้งในแง่ประสานกันและเป็นปัจจัยต่อกัน)

ศีล เป็นเหมือนการจัดปรับพื้นที่และบริเวณแวดล้อม ให้สะอาดหมดจดเรียบร้อย ราบรื่นแน่นหนามั่นคง มีสภาพที่พร้อมจะทำงานได้คล่องสะดวก

สมาธิ เป็นเหมือนการเตรียมตัวของผู้ทำงานให้มีเรี่ยวแรงกำลังความถนัดชัดเจนที่พร้อมจะลงมือทำงาน

ปัญญา เป็นเหมือนอุปกรณ์ที่จะใช้ทำงานนั้นๆ ให้สำเร็จเช่น จะตัดต้นไม้ ได้พื้นเหยียบยันที่แน่นหนามั่นคง (ศีล) + มีกำลังแขนแข็งแรงจับมีดหรือขวานได้ถนัดมั่น (สมาธิ) + อุปกรณ์คือมีดหรือขวานที่ใช้ตัดนั้นได้ขนาดมีคุณภาพดีและลับไว้มกริบ (ปัญญา)-ได้ผลคือตัดไม้สำเร็จโดยไม่ยาก อีกอุปมาหนึ่งที่อาจจะช่วยเสริมความชัดเจน

บ้านเรือนที่อยู่ทำงาน ฝาผู้พื้นซุระหลังคารั่ว รอบอาคารถนนหนทางรุงรัง ทั้งเป็นถิ่นไม่ปลอดภัย (ขาดศีล) - การจัดแต่งตั้งวางสิ่งของเครื่องใช้ จะเตรียมตัวอยู่หรือทำงาน อึดอัดขัดข้อง ไม่พร้อมไม่สบายไม่มั่นใจไปหมด (ขาดสมาธิ) - การเป็นอยู่และทำงานคิดการทั้งหลาย ไม่อาจดำเนินไปได้ด้วยดี (ขาดปัญญา) - ชีวิตและงานไม่สัมฤทธิ์ลุล่วง

เนื่องจากไตรสิกขา เป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมธรรมชาติปฏิบัติทั้งหมด ในที่นี้จึงมิใช่โอกาสที่จะอธิบายหลักธรรมหมวดนี้ได้มาก โดยเฉพาะขั้นสมาธิและปัญญาที่เป็นธรรมละเอียด

ลึกซึ้ง จะยังไม่พูดเพิ่มเติมจากที่ได้อธิบายไปแล้ว แต่ในขั้นสี่จะพูดเพิ่มอีกบ้าง เพราะเกี่ยวข้องกับคนทั่วไปมาก และจะได้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างลัทธิทั้ง ๓ ด้านนั้นด้วย

การฝึกศึกษาในขั้นสี่ มีหลักปฏิบัติที่สำคัญ ๔ หมวด คือ

๑. วินัย เป็นเครื่องมือสำคัญขั้นแรกที่ใช้ในการฝึกขั้นสี่ มีตั้งแต่วินัยแม่บท ของชุมชนใหญ่ น้อย ไปจนถึงวินัยส่วนตัวในชีวิตประจำวัน

วินัย คือการจัดตั้งวางระบบระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์ เพื่อจัดปรับเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมและพร้อมที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติกิจและดำเนินการต่างๆ เพื่อก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล ขององค์กร ของชุมชน ตลอดจนของสังคมทั้งหมดไม่ว่าในระดับใดๆ โดยเฉพาะสำคัญที่สุด เพื่อเอื้อโอกาสให้แต่ละบุคคลฝึกศึกษาพัฒนาชีวิตของเขาให้ประณีตประเสริฐ ที่จะได้ประโยชน์สูงสุดที่จะพึงได้จากการที่ได้มีชีวิตเป็นอยู่

วินัยพื้นฐานหรือขั้นต้นสุดของสังคมมนุษย์ ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ๕ ประการ คือ

- ๑) เว้นการทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต
- ๒) เว้นการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน
- ๓) เว้นการประพฤติผิดทางเพศและละเมิดต่อคู่ครองของผู้อื่น
- ๔) เว้นการพูดเท็จให้ร้ายหลอกลวง และ

๕) เว้นการเสพสุรายาเมาสิ่งเสพติด ที่ทำลายสติสัมปชัญญะ แล้วนำไปสู่การก่อกรรมชั่วอย่างอื่น เริ่มตั้งแต่คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

ข้อปฏิบัติพื้นฐานชุดนี้ ซึ่งเรียกกางๆ ว่า ศีล ๕ เป็นหลักประกันที่รักษาสังคมให้มั่นคงปลอดภัย เพียงพอที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นปกติสุข และดำเนินชีวิตทำกิจการต่างๆ ให้เป็นไปด้วยดีพอสมควร นับว่าเป็นวินัยแม่บทของคฤหัสถ์ หรือของชาวโลกทั้งหมด

ไม่ควรมองวินัยว่าเป็นการบีบบังคับจำกัด แต่พึงเข้าใจว่าวินัยเป็นการจัดสรรโอกาส หรือจัดสรรสิ่งแวดล้อมหรือสภาวะทางกายภาพให้เอื้อโอกาส แก่การที่จะดำเนินชีวิตและกิจการต่างๆ ให้ได้ผลดีที่สุด ตั้งแต่เรื่องง่ายๆ เช่น การจัดสิ่งของเครื่องใช้เตียงตั้งโต๊ะเก้าอี้ในบ้านให้เป็นที่เป็นทางทำให้หยิบง่ายใช้คล่องนั่งเดินยืนนอนสะดวกสบาย การจัดเตรียมวางส่งเครื่องมือผ่าตัดของศัลยแพทย์ การจัดระเบียบจราจรบนท้องถนน วินัยของทหาร วินัยของข้าราชการ ตลอดจนจรรยาบรรณของวิชาชีพต่างๆ

ในวงกว้าง ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมืองการปกครอง ตลอดจนแบบแผนทุกอย่างที่อยู่ตัวกลายเป็นวัฒนธรรม รวมอยู่ในความหมายของคำว่า “วินัย” ทั้งสิ้น

สาระของวินัย คือ การอาศัย (ความรู้ใน) ธรรมคือความจริงของสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นอยู่ มาจัดสรรตั้งวางระเบียบระบบต่างๆ ขึ้น เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์สูงสุดจากธรรม คือ ความจริงนั้น

เพื่อให้บุคคลจำนวนมาก ได้ประโยชน์จากธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งสังฆะขึ้น โดยจัดวางระเบียบระบบต่าง ๆ ภายในสังฆะนั้น ให้ผู้ที่สมัครเข้ามา ได้มีความเป็นอยู่ มีวิถีชีวิต มีกิจหน้าที่ มีระบบการอยู่ร่วมกัน การดำเนินกิจการงาน การสัมพันธ์กันเองและสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก มีวิธีแสวงหาจัดสรรแบ่งปันและบริโภคปัจจัย ๔ และการจัดสรรสภาพแวดล้อมทุกอย่างที่เอื้อเกื้อกูลเหมาะสม พร้อมทั้งปิดกั้นช่องโหว่โอกาสที่จะก่อเกิดแก่การที่เสื่อมเสียหาย ทำทุกอย่างให้อำนวยโอกาสมากที่สุด แก่การที่แต่ละบุคคลจะฝึกศึกษาพัฒนาตน ให้เจริญในไตรสิกขาก้าวหน้าไปในมรรค และบรรลุผลที่พึงได้จากชีวิตที่ดงามประเสริฐ เข้าถึงธรรมสูงสุด ทั้งวิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน กับทั้งให้ชุมชนแห่งสังฆะนั้นเป็นแหล่งแผ่ขยายธรรมและประโยชน์สุขกว้างขวางออกไปโดยรอบและทั่วไปในโลก นี่คือนัยของสังฆะ

โดยนัยนี้ วินัย จึงเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดี และจัดสรรสภาพแวดล้อม ที่จะป้องกันไม่ให้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี แต่ให้เอื้อต่อการมีพฤติกรรมที่ดีที่พึงประสงค์ พร้อมทั้งฝึกคนให้คุ้นกับพฤติกรรมที่ดีจนพฤติกรรมเคยชินที่ดีนั้น กลายเป็นพฤติกรรมเคยชินและเป็นวิถีชีวิตของเขา ตลอดจนการจัดระเบียบระบบทั้งหลายทั้งปวงในสังคมมนุษย์เพื่อให้เกิดผลเช่นนั้น

เมื่อใดการฝึกศึกษาได้ผล จนพฤติกรรมที่ดีตามวินัย กลายเป็นพฤติกรรมเคยชิน อยู่ตัว หรือเป็นวิถีชีวิตของบุคคล ก็เกิดเป็นศีล ชีวิตทั้ง ๓ ด้าน การศึกษาทั้ง ๓ ชั้น ประสานพร้อมไปด้วยกัน

๒. อินทริยสังวร แปลตามแบบว่า การสำรวมอินทริย์ หมายถึงการใช้อินทริย์ เช่น ตา หู ฟัง อย่างมีสติ มิให้ถูกความโลภ ความโกรธ ความแค้นเคือง ความหลง ความริษยา เป็นต้น เข้ามาครอบงำ แต่ใช้ให้เป็น ให้ได้ประโยชน์ โดยเฉพาะให้เกิดปัญญา รู้ความจริง และได้ข้อมูลข่าวสาร ที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ต่อไป

ควรทราบว่า โดยสรุป อินทริย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

๑) หน้าทีรู้ คือรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เช่น ตา ดูรู้ว่าเป็นอะไร ว่าเป็นนาฬิกา เป็นกล้องถ่ายรูป เป็นดอกไม้ ใบไม้สีเขียว สีแดง สีเหลือง รูปร่างยาวสั้นใหญ่เล็ก หู ได้ยินเสียงว่า ดัง เบา เป็นถ้อยคำสื่อสารว่าอย่างไร เป็นต้น

๒) หน้าทีรู้สึก หรือรับรู้ความรู้สึก พร้อมกับรับรู้ข้อมูลเราก็มีความรู้สึกด้วย บางทีตัวเด่นกลับเป็นความรู้สึก เช่น เห็นแล้วรู้สึกสบายหรือไม่สบาย ถูกตาไม่ถูกตา สวยหรือน่าเกลียด ถูกหูไม่ถูกหู เสียงนุ่มนวลไพเราะหรือดังแสบแก้วหูรำคาญ เป็นต้น

หน้าที่ด้านรู้ เรียกว่า ว่า ด้านเรียนรู้ หรือศึกษา

หน้าที่ด้านรู้สึก เรียกว่า ว่า ด้านเสพ

พูดสั้นๆ ว่า อินทรีย์ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ ศึกษา กับ เสพ

ถ้าจะให้ชีวิตของเราพัฒนา จะต้องใช้อินทรีย์เพื่อรู้หรือศึกษาให้มาก มนุษย์ที่ไม่พัฒนา จะใช้อินทรีย์เพื่อเสพความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ บางทีแทบไม่ใช้เพื่อการศึกษาเลย เมื่อมุ่งแต่จะหาเสพความรู้สึกที่ถูกหู ถูกตา สวยงาม สนุกสนานบันเทิง เป็นต้น ชีวิตก็วนเวียนอยู่กับการวิ่งไล่หาสิ่งที่พอใจ และดิ้นรนหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่พอใจ วนเวียนอยู่แค่ความพอใจ-ไม่พอใจ รัก-ชัง ตีใจ-เกลียดกลัว หลงใหล-เบื่อหน่าย แล้วก็ฝากความสุขความทุกข์ของตนไว้ให้ขึ้นกับสิ่งเสพบริโภค ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป ชีวิตที่ไม่ได้ฝึกฝนพัฒนา ก็ตกต่ำด้อยค่า และไม่มีอะไรที่จะให้แก่โลกนี้ หรือแก่สังคม

ถ้าไม่มัวหลงติดอยู่กับการหาเสพความรู้สึก ที่เป็นได้แค่นักบริโภค แต่รู้จักใช้อินทรีย์เพื่อศึกษา สนองความต้องการรู้หรือความใฝ่รู้ ก็จะใช้ตา หู เป็นต้น ไปในทางการเรียนรู้ และจะพัฒนาไปเรื่อยๆ ปัญญาจะเจริญงอกงาม ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์จะเกิดขึ้น กลายเป็นนักผลิตนักสร้างสรรค์ และจะได้พบกับความสุขอย่างใหม่ๆ ที่พัฒนาขยายขอบเขตและประณีตยิ่งขึ้น พร้อมกับมีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ที่ก้าวหน้าไป เป็นผู้มีชีวิตที่ดีงาม และมีคุณค่าแก่สังคม

๓. ปัจจัยปฏิเสวนา คือการเสพบริโภคปัจจัย ๔ รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย ตลอดจนเทคโนโลยี

ศีลในเรื่องนี้ คือการฝึกศึกษาให้รู้จักใช้สอยเสพบริโภคสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ เริ่มตั้งแต่อาหาร ก็พิจารณารู้เข้าใจความจริงว่ารับประทานเพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรง ช่วยให้สามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงเสพ(นุ่งห่ม)จีวร เท่าที่พอ เพื่อป้องกันความหนาว ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เท่าที่พอ เพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรละอาย

พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงเสพ(ฉัน) อาหารบิณฑบาต มิใช่เพื่อสนุก มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อสวयงาม มิใช่เพื่อเด่นโก้ แต่เสพ(ฉัน) เท่าที่พอ เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อยังชีวิตให้เป็นไป เพื่อระงับความหิว เพื่อเกื้อหนุนชีวิตที่ประเสริฐ ด้วยการปฏิบัติดังนี้ เราจะกำจัดเวทนาเก่า (ความไม่สบายเพราะความหิว) เสียด้วย จะไม่ให้เวทนาใหม่ (เช่นความอึดอัด แน่น จุกเสียด) เกิดขึ้นด้วย เราก็จะมีชีวิตดำเนินไป พร้อมทั้งความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุก

การบริโภคด้วยปัญญาอย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นการรู้จักประมาณในการบริโภค หรือการบริโภคพอดี หรือกินพอดี เป็นการบริโภคที่คุ้มค่า ได้ประโยชน์อย่างแท้จริง ไม่สิ้นเปลือง ไม่สูญเปล่า และไม่เกิดโทษ อย่างที่บางคนกินมาก จำเริญ แต่กลับเป็นโทษแก่ร่างกาย

เมื่อจะซื้อหาหรือเสพบริโภคอะไรก็ตาม ควรฝึกถามตัวเองว่า เราจะใช้มันเพื่ออะไร ประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนี้คืออะไร แล้วซื้อหามาใช้ให้ได้ประโยชน์ที่แท้จริงนั้น ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหาและโมหะ เพียงแค่ตื่นเต้นเห็นแก่ความโก้เก๋ เหม่อไปตามกระแสค่านิยมเป็นต้น โดยไม่ได้ใช้ปัญญาเลย

พึงระลึกไว้ว่า การเสพบริโภค และเรื่องเศรษฐกิจทั้งหมด เป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องเกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตที่ดีงาม ไม่ใช่เป็นจุดหมายของชีวิต ชีวิตมีไช้จบที่นี้ ชีวิตไม่ใช่อยู่แค่นี้

เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหลักนี้ ก็จะเป็นคนที่กินอยู่เป็น เป็นผู้มั่งคั่งอีกข้อหนึ่ง

๔. สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพโดยทางชอบธรรม ซึ่งเป็นศีลข้อสำคัญอย่างหนึ่ง เมื่อนำมาจัดเข้าชุดศีล ๔ ข้อนี้ และเน้นสำหรับพระภิกษุ ท่านเรียกว่า “อาชีวะปาริสุทธิ” (ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ) เป็นเรื่องของความสุจริตเกี่ยวกับ ปัจจัยปรีเยสนา คือการแสวงหาปัจจัย (ต่อเนื่องกับข้อ ๓ ปัจจัยปฏิเสวนา คือการใช้สอยเสพบริโภคปัจจัย)

ศีลข้อนี้ในขั้นพื้นฐาน หมายถึงการเว้นจากมิจฉาชีพ ไม่ประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม แต่หาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต

ว่าโดยสาระ คือ ไม่ประกอบอาชีพที่เป็นการเบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ชีวิตอื่น และแก่สังคม หรือที่จะทำชีวิตจิตใจ และสังคมให้เสื่อมโทรมตกต่ำ ดังนั้นสำหรับคฤหัสถ์ จึงมีพุทธพจน์แสดงอภย-วณิชา คือการค้าขายที่อุบาทว์ไม่พึงประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่ การค้า

อาวุธ การค้ามนุษย์ การค้าสัตว์ขายเพื่อฆ่าเอาเนื้อ การค้าของเมา (รวมทั้งสิ่งเสพติดทั้งหลาย) และการค้ายาพิษ

เมื่อเว้นมิจฉาชีพ ก็ประกอบสัมมาชีพ ซึ่งเป็นการงานที่เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาและช่วยสร้างสรรค์เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจะทำให้เกิดปิติและความสุขได้ตลอดเวลา ไม่ว่าระลอกขึ้นมานคราวใด ก็อ้อมใจภูมิใจว่าเราได้ทำชีวิตให้มีคุณค่าไม่ว่างเปล่า ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนุนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปในมรรค โดยเฉพาะระดับจิตใจหรือสมาธิ

สัมมาชีพ นอกจากเป็นอาชีพการงานที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาพัฒนาชีวิตของตนเองด้วย ซึ่งผู้ทำงานควรตั้งใจใช้เป็นโอกาสในการพัฒนาดน เช่น เป็นแดนฝึกฝนพัฒนาทักษะต่างๆ ฝึกกายวาจาภิรียมารยาท พัฒนาความสามารถในการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ฝึกความเข้มแข็งขยันอดทน ความมีวินัย ความรับผิดชอบ ความมีฉันทะ มีสติ และสมาธิ พัฒนาความสุขในการทำงาน และพัฒนาด้านปัญญา เรียนรู้จากทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องเข้ามา คิดค้นแก้ไขปรับปรุงการงาน และการแก้ปัญหาต่างๆ

ทั้งนี้ ในความหมายที่ลึกลงไป การเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ท่านรวมถึงความขยันหมั่นเพียร และการปฏิบัติให้ได้ผลดีในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่น ทำงานไม่ให้คั่งค้าง อาภูล เป็นต้น ด้วย

อาชีพการงานนั้น เป็นกิจกรรมที่ครองเวลาส่วนใหญ่แห่งชีวิตของเรา ถ้าผู้ใดมีโยนิโสมนสิการ คิดถูก ปฏิบัติถูก ต่ออาชีพการงานของตน นอกจากได้บำเพ็ญประโยชน์เป็นอันมากแล้ว ก็จะได้ประโยชน์จากการงานนั้นๆ มากมาย ทำให้งานนั้นเป็นส่วนแห่งศึกษา เป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาชีวิตของตนให้ก้าวไปในมรรคได้ด้วยดี

การฝึกศึกษาในด้านและในชั้นศีล ๔ ประเภท ที่กล่าวมานี้ จะต้องเอาใจใส่ให้ความสำคัญกันให้มาก เพราะเป็นที่ทรงตัวปรากฏตัวของวิถีชีวิตดีงามที่เรียกว่ามรรค และเป็นพื้นฐานของการก้าวไปสู่ศึกษาคือการศึกษที่สูงขึ้นไป ถ้าขาดพื้นฐานนี้แล้ว การศึกษาขั้นต่อไปก็จะอ่อนแอ เอาดีได้ยาก

ส่วนศึกษาด้านจิตหรือสมาธิ และด้านปัญญา ที่เป็นเรื่องลึกละเอียดกว้างขวางมาก จะยังไม่กล่าวเพิ่มจากที่พูดไปแล้ว

ก่อนจะผ่านไป มีข้อควรทำความเข้าใจที่สำคัญในตอนนี้อยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ในแง่ไตรสิกขา หรือในแง่ความประสานกันของสิกขาทั้ง ๓ ได้กล่าวแล้วว่า ชีวิตคนทั้ง ๓ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับโลก จิตใจ และความรู้ความคิด ทำงานประสานเป็นปัจจัยแก่กัน ดังนั้น การฝึกศึกษาทั้ง ๓ ด้าน คือ ศิล สมาธิ และปัญญา ก็จึงดำเนินไปด้วยกัน

ที่พูดว่า สิกขา/ฝึกศึกษาขั้นศิลป์นี้ มิใช่หมายความว่า เป็นเรื่องของศิลป์อย่างเดียว แต่หมายความว่า ศิลเป็นแดนหรือด้านที่เรา กำลังเข้ามาปฏิบัติจัดการหรือทำการฝึกอยู่ในตอนนี้ ขณะนี้ แต่ตัวทำงานหรือองค์ธรรมที่ทำงานในการฝึก ก็มีครบทั้ง ศิล สมาธิ และปัญญา

ถ้ามองดูให้ดี จะเห็นชัดว่า ตัวทำงานสำคัญๆ ในการฝึกศิลป์นี้ ก็คือองค์ธรรมฝ่ายจิตหรือสมาธิ และองค์ธรรมฝ่ายปัญญา ง่ายๆ ก็ที่ศิลปข้ออินทริยสังวรนั้น ตัวทำงานหลักก็คือสติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมฝ่ายจิตหรือหมวดสมาธิ และถ้าการฝึกศึกษาตรงนี้ถูกต้อง ก็ปัญญานั้นแหละที่ทำงานมาก มาใช้ประโยชน์และเดินหน้า

พูดด้วยภาษาง่ายๆ ว่า ในขั้นศิลป์นี้ ธรรมฝ่ายจิต/สมาธิ และปัญญา มาทำงานกับเรื่องรูปธรรม ในแดนของศิลป เพื่อช่วยกันฝึกฝนพัฒนาศิลป และในการทำงานนี้ ทั้งสมาธิและปัญญา ก็ฝึกศึกษาพัฒนาตัวมันเองไปด้วย

ในขั้นหรือด้านอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ทั้งศิลป สมาธิ และปัญญา ต่างก็ช่วยกันร่วมกันทำงานประสานกันตามบทบาทของตนๆ

๒. ในแง่มรรค หรือในแง่คุณสมบัติภายในของชีวิต ขณะที่มีการฝึกศึกษาด้วยไตรสิกขานั้น ถ้ามองเข้าไปในชีวิตที่ดำเนินอยู่คือมรรคที่รับผลจากการฝึกศึกษาของสิกขา ก็ จะเห็น ว่า กระบวนการของการดำเนินชีวิตก็ก้าวไปตามปกติของมัน โดยมีปัญญาในชื่อว่าสัมมาทิฐิ เป็นผู้นำกระบวนการของชีวิตนั้นทั้ง ๓ ด้าน สัมมาทิฐินี้มองเห็นรู้เข้าใจอย่างไรเท่าไร ก็คิดพูดทำดำเนินชีวิตไปในแนวทางนั้นอย่างนั้นและได้แค่นั้น

แต่เมื่อการฝึกศึกษาของไตรสิกขาดำเนินไป ปัญญาชื่อสัมมาทิฐินั้นก็พัฒนาตัวมันเองด้วยประสบการณ์ทั้งหลายจากการฝึกศึกษานั้น เฉพาะอย่างยิ่งด้วยการทำงานคิดวิจย สืบค้นไตร่ตรองของสัมมาสังกัปปะ ทำให้มองเห็นรู้เข้าใจกว้างลึกชัดเจนทั่วตลอดถึงความจริงยิ่งขึ้นๆ แล้วก็จัดปรับนำกระบวนการกรรมก้าวหน้าเป็นมรรคที่สมบูรณ์ใกล้จุดหมายยิ่งขึ้นๆ ไป การศึกษาจะดำเนินไป มีปัจจัยช่วยเกื้อหนุน

ขออ้อนย้าว่า มรรค คือการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ดี แต่จะดำเนินชีวิตดีได้ก็ต้อง มีการฝึกฝนพัฒนา ดังนั้นจึงต้องมีการฝึกศึกษาที่เรียกว่า สิกขา มรรค เป็นจุดหมายของ สิกขา การที่มีไตรสิกขา ก็เพื่อให้คนมีชีวิตที่เป็นมรรค และก้าวหน้าในมรรคนั้น ด้วยการฝึกตามระบบ

แห่งไตรสิกขา องค์ ๘ ของมรรคจะเกิดขึ้นเป็นคุณสมบัติของคน และเจริญพัฒนา ทำให้มีชีวิตดี ที่เป็นมรรค และก้าวไปในมรรคนั้น เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม

หลักการหลุดพ้นจาก กรรมด้วย อริยมรรคมีองค์ ๘ จึงถือเป็นเคล็ดหลักการสูงสุด ที่ผู้ปฏิบัติต้องประพฤติปฏิบัติตลอดเวลา กรรมเก่าก็จะค่อยๆ จางหายลงไป กรรมใหม่ก็จะไม่เกิดขึ้น จนกระทั่งไม่เหลือกรรมใดๆ ให้รับ หมดอายุขัย และเข้าสู่พระนิพพานในที่สุด ดังนั้น การใช้หลัก “สัมมา” ในสิ่งที่กระทำทุกสิ่ง ทุกเรื่อง คือ แนวทางที่ไม่เป็นโทษต่อตนเองและส่วนรวม จึงเป็นแนวทางที่ลดทอนกรรมได้ดีที่สุด ตราบเมื่อเวลาผ่านไปกรรมก็ลดทอนเบาบางลงจนเหลือแต่เพียงเศษกรรม และเมื่อสิ้นอายุขัยก็จะไม่เหลือเชื้อกรรม เชื้อเกิดแห่งชาติภพใหม่อีก นั่นเอง